

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА НОВОЇ ТА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Освітній рівень: Магістр

Освітня програма: «Сходознавство»

Спеціальність: 032 історія та археологія

**«ТУРЕЦЬКО-БРАЗИЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ КІНЦЯ ХХ СТ. –
НАПРИКІНЦІ 2010-Х РР.»**

Кваліфікаційна робота студента:

Наулка Дмитра Ігоровича

(підпис здобувача освіти)

Науковий керівник:

к.і.н, доц. Шевченко Н. І.

(підпис наукового керівника)

«Рекомендовано до захисту на ЕК»

Завідувач кафедри

д.і.н, проф. Машевський О. П.

(підпис завідувача кафедри)

КИЇВ 2023

АНОТАЦІЯ

Наулко Д. І. Турецько-бразильські відносини кінця ХХ ст. – наприкінці 2010-х рр. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Робота присвячена комплексному дослідженню турецько-бразильських відносин у період кінця ХХ ст. – наприкінці 2010-х рр. Досліджується динаміка, розвиток та еволюція двосторонніх відносин протягом вищезазначеного періоду.

Надано та систематизовано джерельну базу та історіографію проблеми. Джерельний комплекс дослідження складають офіційні документи та заяви суб'єктів владних повноважень Турецької Республіки та Федеративної Республіки Бразилії, міжнародних, турецьких та бразильських урядових і неурядових організацій, джерела персонального характеру. Нами було використано праці турецьких, бразильських та європейських істориків, політиків та експертів з питань міжнародних відносин, в яких висвітлювалися особливості двосторонніх відносин.

Подано характеристику розвитку двосторонніх політико-дипломатичних відносин, які почали активно поживавлюватися у кін. 1990-х рр. – на поч. 2000-х рр, що пов'язано економічним піднесенням обох країн. Також, розглянута співпраця Бразилії та Туреччини в рамках міжнародного процесу з питання Іранської ядерної програми.

Розкрито основні етапи інтенсифікації турецько-бразильських торгівельно-економічних відносин, надано загальну характеристику та основні особливості розвитку, схожі та відмінні риси економік Туреччини та Бразилії. З'ясовано, що основною мотивацією країн до підтримки двосторонніх економічних відносин є зростаюча необхідність у диверсифікації зовнішньоекономічних.

Окреслено капіталовкладення та взаємні інвестиції Туреччини у Бразилії та Бразилії у Туреччині, які в першу чергу спрямовані у сферу промисловості.

Висвітлено основні особливості розвитку відносин Туреччини та Бразилії у гуманітарній сфері. Зазначено, що турецька культурна присутність у Бразилії

представлена двома напрямками – офіційні органи державної влади та рух Ф. Гюлена, який виділився з першого напрямку та має краще фінансування, в той час, коли культурна діяльність Бразилії у Туреччині скоріше символічна, в силу недостатнього фінансування.

Наукова новизна дослідження обумовлена постановкою та розробкою актуальної теми, яка ще не була предметом дослідження у вітчизняній історичній науці.

Практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що вони дозволяють краще зрозуміти основні тенденції розвитку турецько-бразильських відносин.

Ключові слова: Туреччина, Бразилія, дипломатія, міжнародні відносини.

SUMMARY

Naulko D. I. Turkish-Brazilian relations end of 20th ct. – end of 2010s. – Manuscript copyright.

The thesis is devoted to a comprehensive study of Turkish-Brazilian relations in the period of the end of 20th ct. – end of 2010s. The dynamics, development and evolution of bilateral relations during the above-mentioned period are studied.

The source base and historiography of the problem are analyzed and systematized. The source complex of the research consists of official documents and statements of subjects of the authorities of the Republic of Turkey and the Federal Republic of Brazil, international, Turkish and Brazilian governmental and non-governmental organizations, memoirs. We used the works of Turkish, Brazilian and European historians, politicians and experts on international relations, in which the features of bilateral relations were highlighted.

Development of bilateral political and diplomatic relations were characterized, which began to be actively revived in the end of 20th ct. – in the beginning of 2000s, which is directly connected with the economic rise of both countries. Also, the cooperation between Brazil and Turkey within the international process on the issue of the Iranian nuclear program was considered.

The main stages of the intensification of Turkish-Brazilian trade and economic relations are disclosed, the general characteristics and main features of development, similar and distinctive features of the economies of Turkey and Brazil are provided. It was found that the main motivation of countries to support bilateral economic relations is the growing need for foreign economic diversification.

Capital investments and mutual investments of Turkey in Brazil and Brazil in Turkey are outlined, which are primarily directed to the field of industry.

The main features of the development of relations between Turkey and Brazil in the humanitarian sphere are highlighted. It is noted that the Turkish cultural presence in Brazil is represented by two directions – the official state authorities and the

movement of F. Gülen, which stood out from the first direction and has better funding, while the cultural activity of Brazil in Turkey is rather symbolic due to insufficient funding.

The scientific novelty of the study is due to the formulation and development of a topical issue, which has not yet been the subject of special research in Ukrainian historical science.

The practical significance of the research results is that they allow a better understanding of the main trends in the development of Turkish-Brazilian relations.

Keywords: Turkey, Brazil, diplomacy, international relations.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	7
ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ I. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Джерельна база дослідження.....	12
1.2. Історіографія дослідження.....	15
РОЗДІЛ II. ОСМАНСЬКО-БРАЗИЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ 1858-1919 РР.....	
РОЗДІЛ III. ТУРЕЦЬКО-БРАЗИЛЬСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ	
3.1. Інтенсифікація політико-дипломатичних відносин у кін. XX – поч. XXI ст....	29
3.2. Спільні міжнародні ініціативи Туреччини та Бразилії: участь у врегулюванні іранського ядерного питання.....	33
РОЗДІЛ IV. ТУРЕЦЬКО-БРАЗИЛЬСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ	
4.1. Тенденції розвитку економік Бразилії та Туреччини кін. XX – поч. XXI ст....	42
4.2. Двосторонні економічно-торгівельні відносини.....	45
4.2.1. Бразильські інвестиції у Туреччині.....	50
4.2.2. Турецькі інвестиції у Бразилії.....	51
РОЗДІЛ V. ТУРЕЦЬКО-БРАЗИЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ В ГУМАНІТАРНІЙ СФЕРІ	

	7
5.1. Відносини у сфері культури.....	54
5.2. Відносини у сфері освіти та науки.....	58
ВИСНОВКИ.....	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	67

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- CAMEX** – Câmara de Comércio Exterior
- CCBT** – Centro Cultural Brasil Turquia
- DEİK** – Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
- FGV** – Fundação Getulio Vargas
- FIESP** – Federação das Indústrias do Estado de São Paulo
- GCUB** – Grupo De Cooperação Internacional De Universidades Brasileiras
- İHH** – İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı
- LAMER** – Latin Amerika Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi
- ODTÜ** – Orta Doğu Teknik Üniversitesi
- PNE** – Plano Nacional de Exportações
- TASAM** – Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi
- TIKA** – Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
- TPAO** – Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
- БРІКС** – Бразилія, Росія, Індія, Китай, Південна Африка
- ВВП** – Валовий внутрішній продукт
- ЄС** – Європейський Союз
- ЗМІ** – Засоби масової інформації
- МАГАТЕ** – Міжнародне агентство з атомної енергії
- МВФ** – Міжнародний валютний фонд
- МЗС** – Міністерство закордонних справ
- МІНТ** – Мексика, Індонезія, Нігерія, Туреччина

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ПСР – Партія справедливості та розвитку

США – Сполучені Штати Америки

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Кінець ХХ ст. став періодом змін як для Бразилії, так і для Туреччини в усіх аспектах державної діяльності. В силу стабільного економічного зростання та потужного торговельного потенціалу, дані країни починають шукати диверсифікації економічних зносин. Саме в цей період починається інтенсифікація політико-дипломатичних та торговельно-економічних відносин між країнами. Окрім цього, обидві країни у вищезазначений період постають як потужні регіональні лідери з амбіціями на помітну роль у світовій політиці. В першу чергу мова йде про відносини та дипломатичні зусилля Туреччини та Бразилії в контексті спроби врегулювання міжнародної кризи навколо ядерної програми Ірану, найголовнішим досягненням яких стала Тегеранська декларація 17 травня 2010 р. Внаслідок активізації торговельно-економічних та політико-дипломатичних контактів, в свою чергу, починається активізація відносин у сфері культури, освіти та науки. Аспекти співпраці у вищезазначених питаннях, може бути використаний вітчизняною дипломатією в аспекті розвитку дипломатичних відносин Латиноамериканським континентом, а особливо з Бразилією. Досвід Туреччини в питанні розбудови латиноамериканського вектору зовнішньої політики може становити практичний інтерес для України, в силу географічної віддаленості та розв'язанні логістичних проблем.

Актуальність дослідження обраної теми посилюється тим, що у вітчизняній історіографії відсутнє комплексне дослідження торговельно-

економічного, політико-дипломатичного та культурно-академічного співробітництва Туреччини та Бразилії в обраний період.

Мета дослідження – на основі всебічного аналізу доступних джерел дослідити розвиток турецько-бразильських відносин.

У процесі дослідження автор передбачає реалізацію таких **завдань**:

- надати аналіз джерельної бази та історіографії проблеми.
- подати характеристику розвитку двосторонніх політико-дипломатичних відносин.
- розкрити основні етапи інтенсифікації турецько-бразильських економічних відносин.
- висвітили основні особливості розвитку відносин Туреччини та Бразилії у гуманітарній сфері.

Об’єктом дослідження є комплекс турецько-бразильських відносин.

Предметом дослідження виступають форми взаємодії та динаміка розвитку двосторонніх відносин.

Хронологічні рамки роботи охоплюють період між кін. ХХ ст. та кін. 2010-х рр. Нижня межа зумовлена початком інтенсифікації відносин загалом. Верхня ж межа обумовлена початком всесвітньої пандемії Covid-19, коли обидві країни запровадили ізоляціоністські обмеження, що вплинуло на динаміку співробітництва у деяких сферах двостороннього співробітництва.

Географічні рамки охоплюють території Туреччини та Бразилії в обраний в дослідженні період.

Методологія дослідження. Методологічна база роботи визначена предметом дослідження і ґрунтується на використанні загальнонаукових принципів і методів, конкретно наукових та спеціальних методів вивчення обраної теми. Методологічну основу пропонованого дослідження складають принципи історизму, цілісності та об’єктивності пізнання. За допомогою принципу історизму зокрема розглянуто становлення турецько-бразильських відносин, а саме основні етапи цього процесу.

У роботі використані також спеціально-наукові методи – наративний, порівняльно-історичний, а також статистичний. Наративний метод було застосовано при аналізі джерельної бази та історіографії, з метою визначення основних підходів та ідей щодо проблематики дослідження розвитку турецько-бразильських відносин. У процесі аналізу особливостей реалізації зовнішньополітичних амбіцій Туреччини та Бразилії було використано порівняльно-історичний метод. Статистичний метод відіграв ключову роль при дослідженні торгівельно-економічних двосторонніх відносин.

Поєднання цих наукових методів дало можливість всебічно та комплексно дослідити розвиток турецько-бразильських відносин кінця ХХ ст. – наприкінці 2010-х рр., визначити основні особливості інтенсифікації двосторонніх політичних, торгівельно-економічних та культурних відносин.

Наукова новизна. Вперше в українській історичній науці на базі комплексного аналізу доступного спектру опублікованих джерел були досліджені відносини Туреччини та Бразилії, сформульовані теоретичні оцінки політико-дипломатичних, економічно-торгівельних та гуманітарних інтересів Туреччини та Бразилії одна до одної.

Практичне значення роботи полягає у тому, що її фактичний матеріал, результати та висновки можуть використовуватися з метою підготовки узагальнюючих праць з історії Бразилії та з історії міжнародних відносин.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки, що містяться у роботі, були використані під час виступів всеукраїнських наукових конференціях, зокрема: Всеукраїнська наукова конференція «Другі тюркологічні читання», присвячені 135-річчю від народження Юсифа Везирова (м. Київ, 15.09.2022)¹, Всеукраїнська наукова конференція «Треті тюркологічні читання», присвячені 110-річчю ініціативи студентів-азербайджанців щодо утворення в

---

¹ Всеукраїнська наукова конференція «Другі тюркологічні читання», присвячені 135-річчю від народження Юсифа Везирова (м. Київ, 15.09.2022). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=8fpxA9ToHN0>. (Останній доступ: 30.04.2023).

Києві «організації студентів-мусульман» (м. Київ, 21.04.2023)². Результати роботи відображені у 1 публікації у науковому журналі «Європейські історичні студії»³.

---

² Всеукраїнська наукова конференція «Треті тюркологічні читання», присвячені 110-річчю ініціативи студентів-азербайджанців щодо утворення в Києві «організації студентів-мусульман» (м. Київ, 21.04.2023). [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://drive.google.com/file/d/1JDCDYVxGT5bZD6qDh0-wphIb9WarXra/view?usp=share_link. (Останній доступ: 30.04.2023).

³ Наулко Д. Османсько–бразильські відносини 1858–1919 рр. [Електронний ресурс]. / Д. Наулко // Європейські історичні студії. – 2023. – № 24. – С. 73–82. Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/1rUyoEndO6DP-lmzqWG2GhulcqVOyu8Zr/view>. (Останній доступ: 29.04.2023).

РОЗДІЛ I

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Джерельна база дослідження

Джерельна база пропонованого дослідження різноманітна та значна за обсягом. Її можна поділити на такі категорії:

- 1) документи, заяви та статистичні дані органів виконавчої та законодавчої влади Турецької Республіки та Федеративної Республіки Бразилії;
- 2) документи та заяви міжнародних, турецьких та бразильських урядових та неурядових організацій та аналітичних центрів;
- 3) джерела персонального характеру;
- 4) соціальні мережі та ЗМІ.

Серед першої групи джерел варто виділити офіційні електронні ресурси МЗС Туреччини⁴ та Бразилії⁵, особливо розділи присвячені двостороннім відносинам. Також слід виокремити сайти посольств Турецької Республіки у

---

⁴ Türkiye - Brezilya Siyasi İlişkileri [Elektronik Kaynak]. // Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. – Erişim Modu: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-brezilya-siyasi-iliskileri.tr.mfa>. (Son Erişim: 24.03.2023).

⁵ 160 anos de relações diplomáticas entre o Brasil e a Turquia [Recurso Eletrônico]. // Ministério das Relações Exteriores. – Modo de Acesso: https://www.gov.br/mre/pt-br/canais_atendimento/imprensa/notas-a-imprensa/160-anos-de-relacoes-diplomaticas-entre-o-brasil-e-a-turquia. (Último acesso: 24.04.2023).

місті Бразилія⁶ та Бразильської Федеративної Республіки у Анкарі⁷. Вище вказані ресурси містять офіційну інформацію про двосторонні відносини між обраними країнами, де особливо детально висвітлюються відносини у XXI ст. в тому числі й культурні.

До другої групи слід віднести офіційні електронні ресурси Комісії з питань зовнішньоекономічних зв'язків Туреччини (DEİK)⁸, Турецького статистичного інституту⁹, Інвестиційного бюро при адміністрації президента Туреччини¹⁰, Міністерства торгівлі Туреччини¹¹, Урядових порталів зовнішньої торгівлі¹², інвестицій та експорту Бразилії¹³ та Міністерства економіки Бразилії¹⁴, де на

---

⁶ República Da Türkiye Embaixada Da República Da Türkiye Em Brasília [Recurso Eletrônico]. – Modo de Acesso: <http://brasil.emb.mfa.gov.tr/Mission>. (Último acesso: 24.04.2023).

⁷ Embaixada Ancara [Recurso Eletrônico]. // Ministério das Relações Exteriores. – Modo de Acesso: <https://www.gov.br/mre/pt-br/embaixada-ancara>. (Último acesso: 24.04.2023).

⁸ Brezilya Ülke Bülteni [Elektronik Kaynak]. // DEİK – Erişim Modu: <https://www.deik.org.tr/uploads/brazil-economic-review.pdf>. (Son Erişim: 25.03.2023).

⁹ Dış Ticaret [Elektronik Kaynak]. // Türkiye İstatistik Kurumu. – Erişim Modu: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=2>. (Son Erişim: 25.03.2023).

¹⁰ T.C. Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi [Elektronik Kaynak]. – Erişim Modu: <https://www.invest.gov.tr>. (Son Erişim: 25.03.2023).

¹¹ Hedef ve Öncelikli Ülkeler [Elektronik Kaynak]. // T.C. Ticaret Bakanlığı. – Erişim Modu: <https://ticaret.gov.tr/ihracat/fuarlar/hedef-ulkeler>. (Son Erişim: 25.03.2023).

¹² Os 32 Mercados Prioritários para o Comércio Exterior Brasileiro segundo o PNE – TURQUIA [Recurso Eletrônico]. // Comex do Brasil. – Modo de Acesso: <https://www.comexdobrasil.com/os-32-mercados-prioritarios-para-o-comercio-exterior-brasileiro-segundo-o-pne-turquia/>. (Último acesso: 12.04.2023).

¹³ Indicadores econômicos e comerciais [Recurso Eletrônico]. // Invest Export Brasil. – Modo de Acesso: <http://www.investexportbrasil.gov.br/indicadores-economicos-e-comerciais>. (Último acesso: 20.04.2023).

¹⁴ Secretaria - Executiva da Câmara de Comércio Exterior, Resoluções E Outros Documentos [Recurso Eletrônico]. // Ministério da economia. – Modo de Acesso:

особливу увагу заслуговують розділи присвячені турецько-бразильським економічним відносинам, а також загальні статистичні дані.

Також, офіційні електронні ресурси, Міжнародного валютного фонду¹⁵, G20¹⁶, Світового банку¹⁷, Трансперенсі Інтернешнл¹⁸, а саме розділи, які присвячені економічно-статистичному аналізу розвитку Бразилії та Туреччини та оцінці перспективного розвитку.

Окрім цього, офіційні електронні ресурси Фонду захисту прав та свобод людини і гуманітарної допомоги¹⁹ (ІНН) (Туреччина), Асоціації «Коїмбра»²⁰ («Grupo De Cooperação Internacional De Universidades Brasileiras» - GCUB) (Бразилія), Культурного центру Туреччина-Бразилія²¹ (Centro Cultural Brasil Turquia - ССВТ), Центру Латиноамериканських досліджень при Університеті Анкари²² (LAMER), Турецький центр азійських стратегічних досліджень²³

<http://www.camex.gov.br/resolucoes-camex-e-outros-normativos>. (Último acesso: 12.04.2023).

¹⁵ World Economic Outlook Database [Electronic Resource]. // International Monetary Fund. – Mode of Access: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2015/October>. (Last Access: 12.04.2023).

¹⁶ The G-20. [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.g20.org/about-the-g20.html>. (Last access: 21.04.2023).

¹⁷ The World Bank. [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://data.worldbank.org> (Last access: February 20, 2021).

¹⁸ Transparency International [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://issuu.com/> (Last access: February 12, 2021).

¹⁹ İHH İnsani Yardım Vakfı [Elektronik Kaynak]. – Erişim Modu: <https://ihh.org.tr/>. (Son Erişim: 23.04.2023).

²⁰ Grupo De Cooperação Internacional De Universidades Brasileiras [Recurso Eletrônico]. – Modo de Acesso: <https://www.gcub.org.br>. (Último acesso: 25.04.2023).

²¹ Centro Cultural Brasil Turquia [Recurso Eletrônico]. – Modo de Acesso: <http://www.brasilturquia.com.br/>. (Último acesso: 25.04.2023).

²² LAMER [Elektronik Kaynak]. // Ankara Üniversitesi. – Erişim Modu: <http://latinamerika.ankara.edu.tr>. (Son Erişim: 23.04.2023).

²³ TASAM [Elektronik Kaynak]. – Erişim Modu: <https://tasam.org/>. (Son Erişim: 23.04.2023).

(TASAM), а саме розділи, які присвячені культурно-академічним зносинам Бразилії та Туреччини та оцінці перспективного розвитку.

До третьої групи слід віднести спогади С. Аморіма викладені у його мемуарах «Тегеран, Рамала і Доха - спогади про активну і зарозумілу зовнішню політику»²⁴. С. Аморім – бразильський дипломат, який двічі обіймав посаду міністра закордонних справ (1993-1994 рр. в уряді президента І. Франку, 2003-2010 рр. в уряді президента Л. І. Лули да Сільви) та колишній міністр оборони в уряді президента Д. Русеф (2011-2014 рр.). Саме С. Аморім представляв бразильську сторону під час ірано-турецько-бразильських переговорів та є підписантом Тегеранської декларації 17 травня 2010 р.

До третьої групи слід віднести веб-сайти соціальних мереж Facebook та Twitter, а саме офіційні сторінки університетів, культурних діячів, очільників та персоналу культурно-просвітницьких організацій, а також веб-сайти офіційних ЗМІ – Hürriyet²⁵, Cumhuriyet²⁶, в тому числі ті, що спеціалізуються на культурі та мистецтві - Gazete Sanat²⁷, Gazete Kadıköy²⁸, особливо дописи присвячені турецько-бразильському співробітництву.

1.2. Історіографія дослідження

Історіографічний аналіз дає можливість не лише охарактеризувати стан розробки проблеми, але й окреслити завдання подальшого наукового пошуку з

---

²⁴ Amorim C. Teerã, Ramalã e Doha – memórias da política externa ativa e altiva / C. Amorim. – São Paulo: Saraiva, 2015. – P. 520.

²⁵ Hürriyet [Elektronik Kaynak]. – Erişim Modu: <https://www.hurriyet.com.tr>. (Son Erişim: 25.04.2023).

²⁶ Cumhuriyet [Elektronik Kaynak]. – Erişim Modu: <https://www.cumhuriyet.com.tr>. (Son Erişim: 25.04.2023).

²⁷ Gazete Sanat [Elektronik Kaynak]. – Erişim Modu: <https://www.gazetesanat.com>. (Son Erişim: 25.04.2023).

²⁸ Gazete Kadıköy [Elektronik Kaynak]. – Erişim Modu: <https://www.gazetekadikoy.com.tr>. (Son Erişim: 25.04.2023).

обраної теми дослідження. Серед наявних праць з обраної теми - індивідуальні монографії, статті в наукових періодичних виданнях.

Перші праці присвячені обраній проблематиці в турецькій історіографії з'являються на поч. 2010-х рр. Зокрема, у 2011 р. турецький дослідник М. Озкан, який у 2016 р. став директором Південноамериканського відділу ТІКА (Турецьке агентство зі співробітництва та координації) опублікував статтю «Участь Туреччини та Бразилії в іранській ядерній проблемі: В чому полягає велика угода?»²⁹, де автор на основі власного ознайомлення з джерелами аналізує мотивацію країн до участі в переговорах з питань ядерного питання Ірану та результати, яких вдалося досягти.

Помітний внесок в дослідження турецько-бразильських зусиль щодо врегулювання іранського ядерного питання протягом означеного періоду зробив бразильський учений-соціолог, дипломат та колишній міністр закордонних справ (1995-2001 рр. в уряді президента Ф. Кардозу) Л. Ф. Лампрейя. На особливу увагу заслуговує його монографія «Ставка на Тегеран - ядерна угода між Бразилією, Туреччиною та Іраном»³⁰. Детально аналізуючи діяльність МЗС Бразилії на чолі із С. Аморімом та президента Л. І. Лули да Сільви та оцінюючи міжнародну реакцію на спільну турецько-бразильську участь у іранському питанні, автор вказує на основні причини невдачі Тегеранської декларації 2010 р. та аналізує наслідки для Бразилії на міжнародній арені.

Ще однією працею є монографія німецького дослідника турецького походження Е. Гюзельдере «Бразильсько-турецькі відносини – роль теоретичного аналізу нових держав»³¹, де автор приділяє велику увагу розробці теорії міжнародних відносин, в контексті т. зв. «нових держав» (emerging powers)

---

²⁹ Özkan M. Turkey–Brazil Involvement in Iranian Nuclear Issue: What Is the Big Deal? [Electronic Resource] / M. Özkan // Strategic Analysis. – 2011. – Vol. 35, №1 - Pp. 26-30. – Mode of Access: <http://surl.li/gthsp>. (Last access: 23.04.2023).

³⁰ Lampreia L. Aposta em Teerã - O Acordo Nuclear Entre Brasil, Turquia e Irã / L. Lampreia – Brasilia: Objetiva, 2014. – P. 154.

³¹ Güzeldere E. Brazil-Turkey Relations – a role theoretical analysis of emerging powers / E. Güzeldere. – Brasilia: Fundação Alexandre de Gusmão, 2018. – P. 214.

і вводить їх до наукового обігу. Водночас, автор ґрунтовно вивчає початок активізації та еволюцію відносин у ХХІ ст.

Звертає на себе увагу стаття Є. Лазару, яка очолювала Центр міжнародних відносин Фонду Ж. Варгаса (FGV) (2012-2014 рр.), «Відносини між Бразилією та Туреччиною у 2000-х рр.: розбудова партнерства між державами, що розвиваються»³², в якій окрім теоретичного аналізу ролі країн, що розвиваються, детально висвітлюється турецько-бразильська академічна та культурна співпраця, а особлива увага приділяється зусиллям Фонду Ж. Варгаса.

Ще однією працею є стаття А. Клемеші, експерта з Близького Сходу в університеті Сан-Паулу «Середземноморський регіон у багатопольярному світі»³³, в якій автор приділяє значну увагу питанню зростаючій ролі країн, що розвиваються, особливо виділяючи Бразилію, наголошуючи на важливості присутності останньої на Близькому Сході в рамках зовнішньополітичної доктрини Л. І. Лули да Сільви.

У вітчизняній історіографії наявний широкий спектр наукових праць, що ґрунтовно аналізують зовнішню політику Туреччини та Латиноамериканського континенту, однак комплексне дослідження еволюції турецько-бразильських відносин відсутнє.

Таким чином, джерельна база дослідження є широкою і різноманітною, достатньою для проведення комплексного аналізу предмету дослідження, досягнення його мети і вирішення усіх поставлених у рамках цієї наукової роботи завдань. Аналіз стану наукової розробки проблем дослідження дозволяє

---

³² Lazarou E. Brazil–Turkey Relations in the 2000s: Deconstructing Partnership between Emerging Powers [Electronic Resource] / E. Lazarou // Insight Turkey. – 2016. - Vol. 18, №. 1. – Mode of Access: <https://www.insightturkey.com/articles/brazilturkey-relations-in-the-2000s-deconstructing-partnership-between-emerging-powers>. (Last access: 31.03. 2023).

³³ Clemesha A. Brazil: Newcomer to the Region [Electronic Resource] / A. Clemesha // The Mediterranean Region in a Multipolar World. - 2013. – Pp. 27-35. — Mode of Access: http://www.iai.it/sites/default/files/Mediterranean-paper_21.pdf. (Last access: 04.04.2023).

дійти висновку про існування значної кількості наукових праць та ґрунтовність вивчення окремих аспектів турецько-бразильських відносин. Водночас, в українській історіографії ця тематика повністю відсутня.

РОЗДІЛ II

ОСМАНСЬКО-БРАЗИЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ 1858-1919 РР.

До XIX ст. між Османською імперією та американським континентом взагалі не було жодних зв'язків. М. Кутлу, директор LAMER (Латиноамериканського дослідницького центру) в Університеті Анкари, зазначив, що найдавніший документ, знайдений в османських архівах, який демонструє інтерес до Бразилії, датується 1807 р. Цей документ від 25 вересня 1807 р. описує результати завоювання Наполеоном Португалії та втечу португальського короля Жуана VI до Бразилії. М. Кутлу робить висновок, що цей документ показує, що вже тоді для османів «Латинська Америка була місцем, до якого почали серйозно ставитися»³⁴. Тому ми можемо зробити висновок, що саме в цей час Бразилія вийшла на горизонт зовнішньої політики Османської імперії.

Документ від 29 серпня 1850 р. засвідчує призначення Османською імперією почесного консула до Бразилії: «Пану Самуїлу, призначення *şehbender* (осман. консул) до Бразилії почесною Османською державою»³⁵.

Варто підкреслити, що ще в 1850 р. основною мотивацією налагодження відносин для османів була диверсифікація торгових відносин і зменшення залежності від європейських країн.

Документ 1851 р. – це службова записка посла Османської імперії в Брюсселі, В. де Керкхофа, до Міністерства закордонних справ. Доповідь

---

³⁴ Kutlu M. Osmanlı İmparatorluğu-Latin Amerika: (başlangıç dönemi) [Elektronik Kaynak] / M. Kutlu. – Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2012. – S. 31. – Erişim Modu: <https://bit.ly/3n3m6ps>. (Son Erişim: 25.03.2023).

³⁵ Ibid. - S. 36.

охоплювала різні теми, але в одному пункті згадувалося, що «останніми днями бразильські друзі з Ріо-де-Жанейро часто говорили, що уряд імператора Педру II відчув велике бажання увійти в щирі стосунки з нашим Великим Султанатом. Уряд Бразилії має надіслати у Стамбул тимчасового повіреного (осман. *maslahatgüzar*)»³⁶. А. Паполані, перший консул Бразилії, скоріш за все, був греко-православним громадянином Османської імперії і вже був генеральним консулом Португалії, який розпочав у жовтні 1852 р. серію письмових обмінів з бразильським міністром закордонних справ П. Жозе Соаресом де Соуза³⁷. Дипломатична місія вже використовувала листи з шапкою «Генеральне консульство Бразилії в Олександрії Єгипту». Проблема А. Паполані полягала в тому, що без офіційного двостороннього договору не було шансів бути визнаним Османською державою³⁸.

Проте, в цей час почалися серйозні зусилля для встановлення офіційних дипломатичних відносин. Ключовою фігурою в цих переговорах був А. де Суммерер, колишній драгоман (перекладач) португальської дипломатичної місії в Стамбулі, був ініціатором встановлення двосторонніх відносин³⁹. У травні 1856 р. відбувся перший візит високого рівня з цього питання міністра закордонних справ Османської імперії Алі-паші, який зустрівся у Лондоні з бразильським послом К. Морейрою з метою мати договір про дружбу, торгівлю та навігацію⁴⁰. Бразильське МЗС бажало особливо тісних торговельних відносин. У 1857 р. воно звітувало, що відносини «можуть бути корисні для нас, тому що Туреччина

---

³⁶ Sochaczewski Goldfeld M. *O Brasil, O Império Otomano e a Sociedade Internacional: Contrastes e Conexões (1850–1919) [Recurso Eletrônico]* / M. Sochaczewski Goldfeld. – Brasília: Fundação Getulio Vargas, 2012. – P. 132. – Modo de Acesso: <https://bit.ly/3ZapQTz>. (Último acesso: 18.04.2023).

³⁷ Ibid. - P. 134.

³⁸ Güzeldere E. *Brazil-Turkey Relations – a role theoretical analysis of emerging powers* / E. Güzeldere. – Brasília: Fundação Alexandre de Gusmão, 2018. – P. 82.

³⁹ Ibid. - P. 82.

⁴⁰ Sochaczewski Goldfeld M. (2012). - P. 134.

споживає каву». А через рік додало, що «ця імперія вже є великим споживачем бразильських товарів»⁴¹.

5 лютого 1858 р. у Лондоні був підписаний перший двосторонній договір під назвою «Османська імперія - договір з Бразилією про дружбу, проживання, комерцію і безкоштовний круїз суден». Договір підписали послы Костаки Мусурус-паша. (Османська імперія) і Ф. Ігнасіу де Карвальо Морейра (Бразилія). Як зазначала М. Сохачевська Голдфельд, лондонська легация «функціонувала з самого початку як «posto avançado» (порт. форпост - в сер. ХІХ ст. всі дипломатичні установи Бразильської імперії називалися «legação» (укр. дипломатична місія)) секретаріату міністерства закордонних справ»⁴².

У договорі було 11 статей. Перша просто заявляла, що «має бути постійний мир і дружба між османським султаном і бразильським імператором, їхніми онуками, їхніми спадкоємцями і без винятку між країнами і територіями»⁴³.

Стаття 2 прямо дозволила призначити іноземних громадян. Решта статей стосувалися конкретних адміністративно-бюрократичних аспектів, таких як захист від несправедливого поводження (ст. 3), однакове оподаткування, що і для торговців з дружніх країн (ст. 4), у випадку кримінального правопорушення застосовуються ті самі закони, що і для інших іноземців (ст. 7). Статті 8-10 стосувалися суден як торгових, так і військових, які мали доступ до територіальних вод і гаваней, та будуть доглядатися у випадку аварій. Остання стаття 11 визначила чинність договору десятьма роками. Однак, якщо жодна зі сторін не попросила зміни або денонсації, договір просто продовжуватиме діяти доти, доки один з урядів не побажає внести поправки або денонсувати договір.

---

⁴¹ Ibid. – P. 134.

⁴² Ibid. – P. 59.

⁴³ Temel M. XIX. ve XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı - Brezilya İlişkileri [Elektronik Kaynak] / M. Temel // Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. – 2002. – Vol. 19, No 2. – S. 169. – Erişim Modu: <https://bit.ly/3yYf1JF>. (Son Erişim: 21.04.2023).

Як припускають часто використовувані формули, як «інші дружні держави», права та привілеї інших іноземних держав були розширені до Бразилії та Османської імперії. Договір був ратифікований Педру II у Ріо-де-Жанейро 10 квітня і султаном Абдул-Меджидом I у Стамбулі 18 травня 1858 року. Лише за два дні, 20 травня, відбулися обміни першими медалями та орденами. Бразилія вшанувала султана «Імперським орденом до Крузейро», а бразильський імператор в обмін отримав орден «Меджидіє»⁴⁴.

Бразилія вже в червні 1860 року мала потенційного консула в Стамбулі, Антоніу Алвеш Машаду де Андраде Карвалью, що народився у Бразилії і перед цим служив генеральним консулом у Швеції та Норвегії. Головна проблема полягала в тому, що згідно з османським законом екзекватуру може отримувати тільки міністр⁴⁵. Для А. Машаду це було проти усталених правил у всіх країнах⁴⁶, про що він різко скаржився в листах. Навіть втручання А. де Суммерера, який консультувався з османським міністром закордонних справ Фуадом-пашею, не принесло результатів. А. Машаду писав, що він «вирішив жити інкогніто, доки ця проблема не була вирішена»⁴⁷. Саме тому А. Машаду ще в 1860 р. покинув Стамбул і переїхав до Парижа.

Ця юридична колізія не означала, що в Османській імперії бразильських консулів не було. Напівофіційний статус А. Паполані в Олександрії продовжувалася після підписання договору⁴⁸. А. Паполані навіть отримав Орден да Розі за виконання своїх обов'язків⁴⁹.

М. Темель, який опублікував свого роду першу наукову працю про османсько-латиноамериканські відносини в 2004 р., був менш деталізований в описі консульської діяльності Бразилії на османських землях, але зазначав, що

---

⁴⁴ Güzeldere E. (2018). – P. 83.

⁴⁵ Ibid. – P. 83.

⁴⁶ Sochaczewski Goldfeld M. (2012). – P. 136.

⁴⁷ Ibid. – Pp. 138-139.

⁴⁸ Güzeldere E. (2018). – P. 83.

⁴⁹ Sochaczewski Goldfeld M. (2012). – P. 140.

на початку ХХ століття Бразилія мала чотири консульства в Османській імперії: три в Єгипті (Мансур, Танта, Каїр) і одна в Яффо, тоді як Османська імперія мала два консульства в Бразилії, в Ріо-де-Жанейро і Сан-Паулу⁵⁰.

Умови для розвитку ісламу в Бразилії були несприятливими. Релігійні знання мусульман були слабкими. Абдуррахман залишився 13 днів у громаді на околиці Ріо-де-Жанейро і постійно давав їм основні релігійні настанови⁵¹.

Абдуррахман почав викладати основи ісламського віровчення з азів. За його словами, у навчанні брало участь близько 500-600 осіб. Він мав при собі найважливіші ісламські канони, що були перекладені португальською мовою, а також протистояв некоректній релігійній практиці, що перехід душі в світ мертвих можливий лише за сплату золота⁵². Після того, як це «правило» було викорінено, кількість мусульман значно збільшилася⁵³.

Абдуррахман залишив Бразилію у 1868 або 1869 рр. Він відправився в Дамаск і звідти назад до Стамбула, де написав сеяхатнаме про Бразилію. У 2006 р. вона була перекладена турецькою мовою під новою назвою «Перші мусульмани в Бразилії»⁵⁴.

1876 р. був одним з найбільш помітних етапів історії Османської держави, що в першу чергу пов'язано з прийняттям першої в історії країни конституції, і у саме в цей час бразильський імператор Педру II зі свитою провели близько чотирьох місяців на османських територіях, а з них два тижні у столиці.

Протягом місяця Рамадан Педру II і свита прибули до Османської імперії. Педру II давно цікавився так званим тоді «Сходом», прагнучи бути у курсі літератури, збирав фотографії, які він просив скуповувати бразильських

---

⁵⁰ Temel M. XIX. ve XX. Yüzyılda Osmanlı – Latin Amerika İlişkileri [Recurso Eletrônico] / M. Temel. – Samsun: Nehir Yayınları, 2004. – S. 96. – Erişim Modu: <https://bit.ly/3JW8eXc>. (Son Erişim: 20.04.2023).

⁵¹ Bağdatlı A. Brezilya'da İlk Müslümanlar Brezilya Seyahatnamesi / A. Bağdatlı. – İstanbul: Kitabevi, 2013. – S. 11.

⁵² Bağdatlı A. (2013). – S. 33.

⁵³ Güzeldere E. (2018). – P. 85.

⁵⁴ Ibid. – P. 86.

дипломатів в Європі, а також листувався з відомими науковцями даної області, такими як Е. Ренан.

Перший його візит був до Єгипту, де він зустрівся з бразильським консулом в Олександрії. Очевидно, переговори про цей візит велися безпосередньо з хедивом Ісмаїл-пашею, місцевим правителем, обходячи центральну османську владу⁵⁵.

Згодом відбулася нова міжнародна поїздка імператорського подружжя⁵⁶.

3 квітня 1876 р. почалося активне листування між посольствами Османської імперії в Бельгії, Росії, Австрії та Німеччини і Величною Портою в Константинополі про бажання бразильського монарха відвідати цю столицю в другій половині того ж року, а потім відвідати також Сирію, Палестину і Єгипет⁵⁷.

Після відвідин Російської імперії, імператор відправитися в Константинополь. Посли Османської імперії підкреслили прагнення імператорської сім'ї залишитися непоміченими. Едієм-паша, який служив послом в Берліні, однак, підкреслив, що уряд Бразилії не має офіційного представництва в Константинополі, і оскільки в столиці немає готелю, гідного такого гостя⁵⁸, султан повинен запропонувати державне житло.

Педру II прибув 1 жовтня і був прийнятий послом Австрії графом Захі, директором російської судноплавної компанії бароном Штайгером, а також владою Османської імперії.

4 жовтня бразильські государі відвідали палац Долмабахче і султана Абдул Хаміда II. В той же день в супроводі міністра закордонних справ Сафвета-паші

---

⁵⁵ Ibid. – P. 148.

⁵⁶ Ibid. – P. 149.

⁵⁷ Ibid. – P. 150.

⁵⁸ The Levant Herald, 4/10/1876 [Electronic Resource] – Mode of Access: <http://www.levantineheritage.com/newsp2.htm>. (Last access: 23.04.2023).

вони повернулися в готель, де зупинилися.⁵⁹ Це була єдина зустріч між суверенами.

У той же день на зустрічі з султаном Педру II і супроводжуючі особи відвідали церемонію, пов'язану з Рамаданом в мечеті Святої Софії. На додаток до туристичних пам'яток, які зазвичай відвідують мандрівники, Педру не змінив своїй звичці, яку він виробив в своїх подорожах, а саме відвідування держустанов. 5 жовтня в супроводі барона Бом Ретіро він відвідав Османську імперську обсерваторію з проханням встановити листування зі своїм колегою в Ріо-де-Жанейро⁶⁰. Він також відвідав турецьку школу для хлопчиків Дар-ель-фоун і школу для дівчаток Валіде-мектебе, військове міністерство, Османську імперську скарбницю і водосховища столиці⁶¹.

Однак незважаючи на свій, здавалося б серйозний інтерес, Педру II був швидше не сходовознавцем у науковому розумінні цього слова, а просто любителем східної культури, який піддався впливу європейської інтелектуальної моди, задовольняючи власні амбіції.

Здавалося, що візити бразильського імператора мали хоч якось покращити двосторонні відносини, але тільки ускладнили їх, адже у 1870-х рр. піддані Османської імперії, особливо з нинішніх Сирії, Лівану, Палестини та Єгипту, почали емігрувати до Бразилії⁶², що ускладнило подальші відносини. М. Сохачевська Голдфельд посилаючись на джерела, зазначає про 70-80 тис. османських мігрантів в період між 1870 р. і кінцем Першої світової війни.

М. Темель запропонував більш широкий часовий діапазон – 1850-1940 рр. На його думку, близько 105 тис. османських іммігрантів прибуло до Бразилії, ця

---

⁵⁹ Jornal do Commercio, 2/11/1876. [Recurso Eletrônico]. – Modo de Acesso: http://memoria.bn.br/docreader/DocReader.aspx?bib=364568_06&pagfis=676. (Último acesso: 25.04.2023).

⁶⁰ The Levant Herald, 11/10/1876.

⁶¹ Ibid.; Jornal do Commercio, 10/11/1876.

⁶² Güzeldere E. (2018). – P. 87.

цифра включає також турецьких громадян, починаючи з 1923 р., але їй було вже набагато менше⁶³.

Ця еміграція складала приблизно 85% немусульман. Найбільшу групу становили арабськи-християни, за ними йшли греки і вірмени, останні почали масово виїжджати після масових вбивств 1890-х років і за часів геноциду (1915 р.)⁶⁴.

XIX ст. було століттям міграцій, але знало лише один напрямок - від Європи до Америки. Кількість бразильців в Османській імперії була настільки мізерною, що Бразилія навіть не підписала протокол від 1867 р., який дозволяв іноземцям купувати нерухомість, чого прагнули багато європейських держав^{65,66}.

Для Бразилії головною мотивацією активної підтримки європейської імміграції було не бажання мати дешеву робочу силу, а бажання збільшити кількість європеїдного населення після століть африканської работоргівлі. Таким чином, привілейованими іммігрантами були вихідцями з центральних та північних регіонів Європи та італійці, систематичний набір яких здійснювався через комісарів в кількох європейських столицях. Османські піддані не входили до даної категорії, а тому зобов'язані були самостійно організувати та сплачувати за свою міграцію. Однак, бразильська влада ніяк не перешкоджала їх міграції. За оцінками різних дослідників, кількість османських мігрантів на території Бразилії становила 75–105 тис. станом на 1910-ті рр.⁶⁷.

В Османській імперії склалася трохи інша ситуація, адже еміграція була офіційно заборонена з початку 1880-х рр. Головною причиною цього, на нашу думку, були страх частково втратити податкові надходження з християнського населення, а також можливим створенням закордоном політичних організацій, що зашкоджували б державному устрою та сприяли проникненню революційних

---

⁶³ Temel M. (2004). – S. 11

⁶⁴ Güzeldere E. (2018). – P. 87.

⁶⁵ Temel M. (2004). – S. 92.

⁶⁶ Güzeldere E. (2018). – P. 87.

⁶⁷ Temel M. (2002). – S. 181.

ідей. Однак ця офіційна заборона не стала перешкодою для мігрантів, адже через корумпованість османських чиновників, вони закривали очі це⁶⁸.

Зі зростанням їх чисельності, піддані Османської імперії в Бразилії неодноразово зверталися до дипломатичних представництв в Ріо-де-Жанейро та Сан-Паулу, щодо призначення консулом араба-християнина, однак їх звернення були проігноровані.

Однак до початку Першої світової війни офіційні дипломатичні відносини не поліпилися. На противагу цьому, у 1909 році, за словами М. Темеля, Бразилія намагалася відкрити посольство в Стамбулі, у чому навіть після втручання Франції та США, османський відмовив у 1911 р.⁶⁹ У 1912 р. бразильський консул у Бейруті не отримав екзекватури.

Бразилія також відчула негативний вплив міграцій на двосторонні відносини. Бразильський уряд намагався проводити політику максимальної асиміляції всіх мігрантів. У травні 1908 р. було прийнято новий закон про громадянство, який натуралізував дітей мігрантів та тепер вони зобов'язані були проходити військову службу у збройних силах Бразилії⁷⁰. Цим бразильський уряд намагався збільшити контроль над іммігрантами, що дуже часто обурювало мігрантів та їх нащадків⁷¹.

7 лютого 1911 р. османи оголосили договір 1858 р. неправомірним, а остаточно денонсований він був через рік.

Після закінчення Першої світової війни, османське походження мігрантів у Бразилії, стало неактуальним, а тому їх почали на офіційному рівні називати вірменами, єгиптянами або греками.

---

⁶⁸ Sochaczewski Goldfeld M. (2012). – P. 161.

⁶⁹ Ibid. – Pp. 96, 103.

⁷⁰ Güzeldere E. (2018). – P. 88.

⁷¹ Temel M. (2004). – S. 106.

Новий договір був укладений у 1927 р. між молодю Турецькою Республікою та Бразилією, цього разу в Римі. 8 вересня послы О. де Теффе та М. Суад підписали «Договір про дружбу», який мав лише три короткі статті⁷².

Стаття I: Буде постійний мир і тривала дружба між урядами і народами двох сторін.

Стаття II: Договірні сторони матимуть змогу встановлювати дипломатичні та консульські відносини відповідно до принципів міжнародного права. Дипломатичні та консульські агенти будь-якої з договірних сторін отримують право на взаємність, на території іншої країни, таке ж ставлення, яке передбачене загальними принципами міжнародного права.

Стаття III: Цей Договір буде ратифікований, і ратифікаційні документи будуть обмінені в Римі якомога швидше. Він набуде чинності відразу після обміну ратифікаціями⁷³.

Ратифікація відбулася 15 вересня 1928 р. Як зазначено в статті 2, обидві країни відкрили посольства, Туреччина 18 липня 1929 р. (тоді в Ріо-де-Жанейро)⁷⁴, і Бразилії в 1930 р. в Анкарі⁷⁵.

Однак, навіть з посольствами в обох столицях, дипломатична діяльність була лише епізодичною, адже жодного державного візиту не було здійснено, економічні відносини були слабкими⁷⁶.

Отже, Османська імперія почала цікавитися Бразилією та всім Латиноамериканським континентом після втечі в Ріо-де-Жанейро португальського королівського двору. Головною причиною бажання розвитку

---

⁷² Ibid. – P. 89.

⁷³ Ibid. – P. 91.

⁷⁴ Embaixada Ancara [Recurso Eletrônico]. // Ministério das Relações Exteriores. – Modo de Acesso: <https://www.gov.br/mre/pt-br/embaixada-ancara>. (Último acesso: 24.04.2023).

⁷⁵ República Da Türkiye Embaixada Da República Da Türkiye Em Brasília [Recurso Eletrônico]. – Modo de Acesso: <http://brasil.emb.mfa.gov.tr/Mission>. (Último acesso: 24.04.2023).

⁷⁶ Güzeldere E. (2018). – P. 89.

двосторонніх відносин були диверсифікація економіки та пошук нових ринків збути власної продукції для обох країн, а додатково для Османської імперії – зниження економічної та торгівельної залежності від європейських держав. В силу недосконалого законодавства, бразильські консули діяли напівлегально на території Османської імперії, оскільки була відсутня можливість самостійно звернутися для отримання екзекватури. Варто відміти, що візити Педру II не мали позитивних наслідків для розвитку двосторонніх відносин, а останній його візит міг слугувати тригером для старту міграції до Бразилії. Міграційна складова мала лише негативний вплив на відносини, що сприяла односторонній денонсації договору 1858 р. османами. Даний чинник втратив своє значення після утворення Турецької Республіки, оскільки кістяком міграцій були немусульманські піддані, що вже проживали на території новоутвореної держави.

РОЗДІЛ ІІІ

ТУРЕЦЬКО-БРАЗИЛЬСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ

3.1. Інтенсифікація політико-дипломатичних відносин у кін. ХХ – поч. ХХІ ст.

Двосторонні відносини періоду «Холодної війни» носили вкрай епізодичний характер, інтенсифікація відносин розпочинається у 1990-х рр., що на нашу думку, пов'язано з утвердженням цих країн в якості регіональних лідерів та бажанням здійснювати багатополярну зовнішню політику.

У 1992 р. тодішній прем'єр-міністр Туреччини С. Демірель брав участь у саміті Землі в Ріо-де-Жанейро, виступаючи також із промовою на пленарному засіданні⁷⁷.

С. Демірель, будучи президентом, через три роки, здійснив перший офіційний візит глави турецької держави до Латинської Америки.

Окрім Бразилії, він відвідав також Аргентину та Чилі. Під час цього державного візиту до Бразилія було підписано п'ять угод:

- 1) Про авіаперевезення;
- 2) Про торговельну, економічну та промислову співпрацю;
- 3) Про культурну та освітню співпрацю;
- 4) Про туристичну співпрацю;
- 5) Про безвізовий режим для тримачів дипломатичних паспортів.

Крім того, було підписано меморандум про взаєморозуміння щодо механізмів політичних консультацій⁷⁸.

---

⁷⁷ United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, Brazil, 3-14 June 1992. [Electronic Resource] // United Nations. – Mode of Access: <https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992>. (Last access: 21.04.2023).

⁷⁸ Güzeldere E. (2018). - P. 98

У 1998 р. Туреччина ухвалила План дій для Латинської Америки, який намагався формалізувати відносини. Конкретними результатами цього процесу було створення міжпарламентської групи дружби між Туреччиною та кількома країнами Латинської Америки, включаючи Бразилію⁷⁹.

Після приходу до влади Партії справедливості та розвитку у Туреччині та президента Л. І. Лули да Сільви у Бразилії, у 2001 р. було підписано двосторонню угоду про скасування візового режиму, що сприяло збільшенню кількості туристів, незважаючи на відсутність на ті часи прямого авіасполучення⁸⁰.

У серпні 2003 р. міністри оборони В. Гьонюль та Х. В. Фільо підписали у Бразилія «Угоду про співпрацю в питаннях, пов'язаних з обороною». Ратифікація турецьким парламентом відбулася 5 травня 2004 р. Однак вона набула чинності лише в 2007 р. після ратифікації парламентом Бразилії⁸¹.

У 2004 р. С. Аморім відвідав Туреччину в якості першого міністра закордонних справ Бразилії. Під час свого першого перебування в Туреччині він зустрівся з тодішнім президентом А. Н. Сезером, головою комітету із закордонних справ у турецькому парламенті, президентом турецько-бразильської міжпарламентської групи дружби та її своїм турецьким колегою А. Гюлем. За результатами відвідин, С. Аморім заявив, що двосторонні відносини між країнами не потрібно жодним чином обмежувати, оскільки наявна величезна кількість сфер подальшої потенційної співпраці⁸².

---

⁷⁹ Levaggi A. Turkey and Latin America: A New Horizon for a Strategic Relationship [Electronic Resource] / A. Levaggi // Perceptions. – 2013. – Vol. 18, № 4. – P. 104. – Mode of Access: http://sam.gov.tr/pdf/perceptions/Volume-XVIII/winter-2013/Ariel_Levaggi.pdf. (Last Access: 15.04.2023).

⁸⁰ Güzeldere E. (2018). - P. 93

⁸¹ Uyarı: Görüntülemekte olduğunuz Kanun, TBMM Genel Kurulunda kabul edildiği halidir. Varsa daha sonra yapılan değişiklikleri içermemektedir. [Elektronik Kaynak] – // TBMM. – Erişim Modu: <https://www5.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5165.html>. (Son Erişim: 17.04.2023).

⁸² Amorim C. Teerã, Ramalá e Doha – memórias da política externa ativa e altiva / C. Amorim. – São Paulo: Saraiva, 2015. – P. 59.

У січні 2006 р. А. Гюль відвідав Бразилію. Це був перший візит турецького міністра в рамках «Року Латинської Америки та Карибського басейну», яким було оголошено 2006 р. На нашу думку, це показало, що Туреччина визначила Латинську Америку та Карибський басейн як один із глобальних просторів інтересу серед держав, що розвиваються⁸³. У рамках Року Латинської Америки також було розроблено «Стратегію сприяння торгівлі з країнами Латинської Америки» з метою розширення торгівельних відносин⁸⁴.

У Сан-Паулу А. Гюль відвідав завод авіабудівної компанії «EMBRAER» та заявив, що незабаром розпочнеться пряме авіасполучення між Туреччиною та Бразилією. 20 січня 2006 р. DEİK (Рада з питань зовнішньоекономічних відносини Туреччини) та FIESP (Федерація промисловості Сан-Паулу) заснували Турецько-бразильську раду підприємців. Того ж дня відбулося урочисте відкриття почесного консульства Туреччини у Сан-Паулу. А. Гюль також зустрівся з усіма турецькими послами в країнах Латинської Америки для обговорення відносин з регіоном та шляхів розвитку подальшої співпраці⁸⁵.

Під час візиту було підписано угоду про створення «Комітету співробітництва високого рівня», яка набула чинності в жовтні 2008 р. після ратифікації владою Бразилії. Згідно зі службовою запискою посольства Туреччини в Бразилії від 12 серпня 2013 р., комісію було розроблено як механізм, відповідальний за розробку політики та стратегій двосторонніх спільних інтересів двох країн та співробітництва у сферах економіки, торгівлі, науки та

---

⁸³ Lazarou E. Brazil–Turkey Relations in the 2000s: Deconstructing Partnership between Emerging Powers [Electronic Resource] / E. Lazarou // Insight Turkey. – 2016. – Vol. 18, №. 1. – Mode of Access: <https://www.insightturkey.com/articles/brazilturkey-relations-in-the-2000s-deconstructing-partnership-between-emerging-powers>. (Last access: 31.03. 2023).

⁸⁴ Levaggi A. (2013). - P. 105.

⁸⁵ No:4 - 16 Ocak 2006, Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Sayın Abdullah Gül'ün; Brezilya'ya Yapacağı Resmi Ziyaret hk. [Elektronik Kaynak] // T.C. Dışişleri Bakanlığı. – Erişim Modu: https://www.mfa.gov.tr/no_4---16-ocak-2006_-disisleri-bakani-ve-basbakan-yardimcisi-sayin-abdullah-gul_un_-brezilya_ya-yapacagi-resmi_ziyaret-hk_.tr.mfa. (Son Erişim: 21.04.2023).

технології, оборони, фінансів, інвестицій, туризму, культури та політичного діалогу⁸⁶.

Обмін дипломатичними візитами досяг найвищого рівня з візитом президента Л. І. Лули да Сільви до Туреччини у 2009 р., а наступного року – до Бразилії прем'єр-міністра Р. Т. Ердогана. Візит Л. І. Лули да Сільви до Туреччини в травні 2009 р. став першим візитом глави держави з часів Педру II. Першою його зупинкою в Туреччині став Стамбул, де Л. І. Лула да Сільва взяв участь у засіданні Ради підприємців Туреччини та Бразилії, де він виступив з доповіддю про економіку Бразилії та можливі сфери подальшої співпраці. У політичному плані Л. І. Лула да Сільва оголосив про відкриття консульств у Стамбулі та Сан-Паулу. Президента Бразилії супроводжували приблизно 70 бізнесменів із різних секторів, в першу чергу – авіації та машинобудування⁸⁷.

В Анкарі Л. І. Лула да Сільва зустрівся як з тодішнім прем'єр-міністром Р. Т. Ердоганом та з тодішнім президентом А. Гюлем. Л. І. Лула да Сільва виголосив промову на офіційній вечері з дуже позитивною ретроспективою своїх трьох днів у Туреччині⁸⁸. Після візиту була опублікована спільна декларація, яка, однак, містила мало конкретики щодо розвитку подальшого двостороннього

---

⁸⁶ Güzeldere E. (2018). - P. 95.

⁸⁷ Lula: Türkiye'yle ticaretimiz 1 milyar dolar, utanmalıyız, 22.05.2009. [Elektronik Kaynak] // Milliyet. – Erişim Modu: <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/lula-turkiye-yle-ticaretimiz-1-milyar-dolar-utanmalıyız-1097525>. (Son Erişim: 31.03.2023).

⁸⁸ 22-05-2009-Discurso do Presidente da República, Luiz Inácio Lula da Silva, durante jantar oferecido pelo Presidente da Turquia, Abdullah Gül. [Recurso Eletrônico] // Biblioteca Presidência Da República – Modo de Acesso: <http://www.biblioteca.presidencia.gov.br/presidencia/ex-presidentes/luiz-inacio-lula-da-silva/discursos/2o-mandato/2009/22-05-2009-discurso-do-presidente-da-republica-luiz-inacio-lula-da-silva-durante-jantar-oferecido-pelo-presidente-da-turquia-abdullah-gul/view>. (Último acesso: 30.03.2023).

співробітництва, а лише повторювала вже здійснені кроки, такі як прямий авіарейс, відкриття консульств та економічний потенціал⁸⁹.

3.2. Спільні міжнародні ініціативи Туреччини та Бразилії: участь у врегулюванні іранського ядерного питання

Навіть якщо і не на перших ролях, Туреччина та Бразилія виявилися також залученими до врегулювання питання іранської ядерної програми. 25 квітня 2007 р. Х. Солана, Верховний представник ЄС із зовнішньої політики та політики безпеки та А. Ларіаджані, головний переговорник Ірану з ядерних питань, були запрошені до Анкари тодішнім міністром закордонних справ А. Гюлем. Його радник А. Давутоглу прокоментував цю зустріч: «Щоб поговорити про Іранську ядерну програму, ми зібралися в Анкарі. Через цю зустріч увага всього світу була спрямована на Анкару ... яку ми перетворили на центр міжнародної дипломатії»⁹⁰.

Приблизно в той же час, Бразилія також взяла участь у врегулюванні цього питання. Як пояснив тоді міністр закордонних справ С. Аморім у своїх мемуарах під назвою «Тегеран, Рамалла і Доха» (2015 р.), інтерес Бразилії був пов'язаний з прагненням президента Л. І. Лули да Сільви мати дійсно багатовекторну зовнішню політику. Через візити на Близький Схід він бажав зближення з Іраном. Однак, стосовно співпраці з Іраном, С. Аморім був більш обережним через статус Ірану на міжнародній арені. Тому зближення повинно було бути пов'язане з

---

⁸⁹ Declaração Conjunta – Brasil-Turquia: Uma Perspectiva Estratégica para uma Parceria Dinâmica. [Recurso Eletrônico] // Ministério das Relações Exteriores. – Modo de Acesso: https://www.gov.br/mre/pt-br/canais_atendimento/imprensa/notas-a-imprensa/declaracao-conjunta-brasil-turquia-uma-perspectiva-estrategica-para-uma-parceria-dinamica. (Último acesso: 22.04.2023).

⁹⁰ Tuğtan M. Kültürel Değişkenlerin Dış Politikadaki Yeri: İsmail Cem ve Ahmet Davutoğlu. [Elektronik Kaynak] / M. Tuğtan // Uluslararası İlişkiler. – 2013. Vol. 13, № 49. – S. 35. – Erişim Modu: <https://www.uidergisi.com.tr/source/49-1.pdf>. (Son Erişim: 25.03.2023).

якимось конкретним питанням, чим і стала проблема іранської ядерної програми⁹¹.

У січні 2010 р. почалося співробітництво між Туреччиною та Бразилією з цього питання. До цього був лише телефонний дзвінок А. Давутоглу влітку 2009 р. С. Аморіму, який хотів знати, як Бразилія оцінює ситуацію⁹². Саме з цього дзвінка і почалася інтенсифікація турецько-бразильських відносин загалом. С. Аморім відправився на початку січня 2010 р. до Туреччини на зустріч спільної комісії з турецьким міністром торгівлі З. Чаглаяном. Аморім тоді говорив про високий рівень спорідненості та реальну довіру, яка існувала у відносинах між Туреччиною та Бразилією⁹³.

А. Давутоглу, відомий своєю концепцією «нуль проблем з сусідами», також знайшов дуже влучний термін для питання бразильсько-турецької співпраці – «Операція Ясемін». Як зазначав С. Аморім, що це була альянція до його онуки, батько якої - турецький дипломат⁹⁴. Ці особисті відносини з Туреччиною та їх позитивний вплив на стосунки також підкреслював і Лампрейя, зазначаючи, що Аморім мав багато справ у Туреччині і часто бував там, що стала відповідною точкою початку співпраці⁹⁵.

Однак, навіть якщо переговори навколо ядерної програми Ірану активізувалися і Туреччина та Бразилія почали координувати свої ідеї та майбутні дії, С. Аморім говорив про сумніви і неточності, чи дійсно вдасться домовитись з Іраном⁹⁶.

На цьому тлі 47 держав (а також ЄС, ООН, МАГАТЕ) зустрілися на ядерному саміті 12-13 квітня 2010 р. у Вашингтоні. Бразильська делегація покладала великі надії на тристоронню зустріч між Л. І. Лулою да Сільвою, Р. Т.

---

⁹¹ Amorim C. (2015). – P. 18.

⁹² Ibid. – P. 28.

⁹³ Ibid – P. 50.

⁹⁴ Ibid – P. 51.

⁹⁵ Lampreia L. *Aposta em Teerã - O Acordo Nuclear Entre Brasil, Turquia e Irã* / L. Lampreia – Brasilia: Objetiva, 2014. – P. 84.

⁹⁶ Amorim C. (2015). – P. 54.

Ердоганом та Б. Обамою, яка, однак, пройшла невтішно. За словами С. Аморіма, зустріч відбулася на фоні хронічної нестачі часу, і президент Б. Обама виявив невелику готовність до будь-якого відкриття і говорив про наївні ініціативи, про спроби переконати Іран лише дипломатичним шляхом. С. Аморім зазначав, що Л. І. Лула да Сільва настільки засмутилася тоном президента США, що розглядав навіть можливість залишити саміт. Під час цієї зустрічі Б. Обама заявив, що якщо санкції не будуть прийняті у найкоротшій перспективі, то Ізраїль може атакувати Іран⁹⁷.

Лише через кілька днів, 16-17 квітня 2010 р., А. Давутоглу відвідав Бразилію, де зустрівся з С. Аморімом та Л. І. Лулою да Сільвою. Дві країни провели друге засідання Спільної комісії високого рівня ділового співробітництва. Після тристоронньої зустрічі у Вашингтоні та послідовної двосторонньої зустрічі в Бразилії бразильсько-турецькі зусилля стали настільки помітні на американському радарі, що 20 квітня Б. Обама, лише через тиждень після саміту у Вашингтоні, відправив листа і Лулі, і Ердогану щодо позиції США щодо іранської ядерної програми. Тоді зміст цього конфіденційного листа не оприлюднювався⁹⁸.

Найважливішим аспектом цього листа було те, що він містив повідомлення про те, що Іран може бути більш гнучким у своїй позиції та відкритим до переговорів. 11 травня відбувся дзвінок Х. Клінтон. Описуючи цей телефонний дзвінок, С. Аморім зазначав про високу зацікавленість Білого дому та про надмірне імперське ставлення США⁹⁹. Клінтон висловила сумніви щодо довіри до Ірану. Окрім цього С. Аморім говорив про те, що позиції Х. Клінтон та Б. Обама відрізняються з цього питання і, що Х. Клінтон також боялася, що Бразилія та Туреччина можуть досягти успіху¹⁰⁰.

---

⁹⁷ Lampreia L (2014). – P. 76.

⁹⁸ Ibid. – P. 81.

⁹⁹ Amorim C. (2015). – P. 61.

¹⁰⁰ Ibid. – P. 65.

Після приїзду в Тегеран на саміт G15, С. Аморім провів зустрічі з іранським міністром закордонних справ М. Моттакі, головним переговорником ядерної з ядерних питань А. Ларіджані та президентом М. Ахмедінеджадом. Для С. Аморіма присутність А. Давутоглу з самого початку була основою успішних переговорів. Спочатку А. Давутоглу повинен був прибути лише 16 травня вдень, але іранцям вдалося переконати його прибути раніше. Тому перша тристороння зустріч відбулася о 7 ранку 16 травня¹⁰¹.

Гостро також постало питання, чи переговори Бразилії та Туреччини здійснюються на їх власних умовах або за підтримки, або за рекомендаціями одного чи декількох членів Групи 5 + 1, з якими Туреччина та Бразилія консультувалися напередодні¹⁰². Іранці постійно цікавилися, чи координували Туреччина та Бразилія свої дії зі США, на що і обидві делегації запевняли Іран, що президент Б. Обама сам заохочує їх переговори з Іраном, про що, однак, достовірна інформація відсутня¹⁰³.

За словами С. Аморіма, переговори в Тегерані просувалися повільно, але Іран поступово перейшов до формування первинного варіанту угоди, в основному завдяки переконанням Бразилії та Туреччини і після 18-годинних переговорів сторони погодили основний текст угоди. Єдиним спірним аспектом було посилення на санкції, які іранці хотіли повністю виключити як можливі засоби примусу, але Туреччина та Бразилія вважали, що це може підірвати загальну довіру до них на міжнародній арені¹⁰⁴.

Декларація мала 10 статей, найбільш конкретно була стаття 5, де Ісламська Республіка Іран погоджується здати 1200 кг низькозбагаченого урану Туреччині. Перебуваючи в Туреччині, цей уран надалі буде власністю Ірану. Іран

---

¹⁰¹ Ibid. – P. 71.

¹⁰² Özkan M. Turkey–Brazil Involvement in Iranian Nuclear Issue: What Is the Big Deal? [Electronic Resource] / M. Özkan // Strategic Analysis. – 2011. – Vol. 35, №1 - P. 27. – Mode of Access: <http://surl.li/gthsp>. (Last access: 23.04.2023).

¹⁰³ Lampreia L. (2014). – P. 92.

¹⁰⁴ Amorim C. (2015). – P. 67.

та МАГАТЕ можуть розмістити спостерігачів для спостереження в Туреччині. У статті 7 Іран висловив готовність здати свій уран протягом одного місяця. На основі тієї ж угоди Віденська група повинна доставити 120 кг пального, необхідного для Тегеранського дослідницького реактору не пізніше ніж за один рік¹⁰⁵.

Отже, Тегеранська декларація істотно не відрізняється від початкової пропозиції Групи 5 + 1 від листопада 2009 р., згідно з якою, збереження низькозбагаченого урану мало відбуватися у Франції¹⁰⁶, яку Іран не прийняв через відсутність необхідних гарантій та опозицію консервативних елементів в діючому політичному режимі¹⁰⁷. Окрім цього, підписанти в статті 4 зазначали, що ця декларація є відправною точкою для початку співпраці та позитивним конструктивним кроком вперед між народами.

Отже, С. Аморім був переконаний, що момент оприлюднення Тегеранської декларації сприятиме мирному врегулюванню¹⁰⁸.

---

¹⁰⁵ Nuclear fuel declaration by Iran, Turkey and Brazil, 17 May 2010 [Electronic Resource] // BBC News – Mode of Access: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/8686728.stm. (Last access: 17.04.2023).

¹⁰⁶ Howlett-Martin P. Brazil: The Disputed Rise Of A Regional Power (2003-2015) / P. Howlett-Martin. – Paris: Editions L'Harmattan, 2015. – P. 74.

¹⁰⁷ Eakin M. The Country of the Present, or Leaving the Future in the Past [Electronic Resource] / M. Eakin // University Press of Florida. – 2015. – P. 14. – Mode of Access: https://www.researchgate.net/publication/291728880_The_Country_of_the_Present_or_Leaving_the_Future_in_the_Past. (Last access: 11.04.2023).

¹⁰⁸ Amorim C. (2015). – P. 14.

За кілька годин після виїзду делегацій з Тегерану, Іран заявив, що буде продовжувати процес збагачення урану. Уряди США та інших західних країн засудили цю угоду, оскільки вона мала деякі протиріччя з домовленостями, яких Іран досяг з МАГАТЕ у жовтні 2009 р¹⁰⁹, згідно з якими, це не дозволялося.

Негативна реакція США послідувала після того, як бразильська делегація покинула Тегеран, ще 17 травня під час зупинки в Торрехоні, Іспанія. Аморім спілкувався з Х. Клінтон телефоном. Тоді він все-таки інтерпретував осуд декларації її подивом та думками про те, що вона могла сприйняти декларацію як зближення з Іраном, окрім цього вона висловила серйозне занепокоєння успіхами Туреччини та Бразилії і вже тоді заявила, що не можна довіряти Ірану¹¹⁰.

26 травня міністри закордонних справ С. Аморім та А. Давутоглу опублікували спільну статтю в *New York Times* в якій підкреслювалося, що декларація допоможе вирішити всі нагальні питання та сприятиме зміцненню довіри, що є найбільш актуальним зараз та наголошувалося, що Тегеранській декларації потрібно надати можливість працювати¹¹¹.

Бразилія та Туреччина все ще мали помітних прихильників. Е. Барадей, директор МАГАТЕ, 28 травня також заявив, що, на його думку, ця пропозиція буде прийнята і покладе початок переговорам, а санкції застосовуватимуться незалежно від того чи буде угода продуктивною¹¹².

---

¹⁰⁹ Robins P. Turkey's 'double gravity' predicament: the foreign policy of a newly activist power [Electronic Resource]. / P. Robins // *International Affairs*. – 2013. Vol. 89, № 2. – P. 394. – Mode of Access: https://ciaotest.cc.columbia.edu/journals/riia/v89i2/f_0028333_23051.pdf. (Last access: 22.04.2023).

¹¹⁰ Amorim C. (2015). – P. 83-84.

¹¹¹ Ahmet Davutoğlu, Celso Amorim. Giving Diplomacy a Chance, 26 May 2010 [Electronic Resource] // *New York Times* – Mode of Access: <https://www.nytimes.com/2010/05/27/opinion/27iht-eddavutoglu.html>. (Last access: 19.04.2023).

¹¹² Lazarou E. (2016).

За цим послідував найсуперечливіший крок під час усіх цих переговорів. Наштовхнувшись на всю критику з боку США, МЗС Бразилії опублікувало лист, надісланий Б. Обамою 20 квітня Л. І. Лулі да Сільві та Р. Т. Ердогану. Це може сприйматись неоднозначно для обох сторін. Для бразильців, оскільки це явне порушення дипломатичного етикету, і Б. Обама жодним чином не дав Бразилії та Туреччині мандат вести переговори від імені міжнародної спільноти. Але також і для США, оскільки завдяки цьому листу світ дізнався, що немає додаткових критеріїв угоди, які б зробили «світ більш безпечним». Б. Обама тоді зазначав, що ця угода про перевезення 1200 кг низькозбагаченого урану зміцнила б довіру та зменшила б напругу в регіоні, істотно зменшивши запаси урану в Ірані. Б. Обама також висловив скептицизм щодо готовності Ірану реально відправляти свій уран за кордон та його мотивації до досягнення домовленостей з Бразилією та Туреччиною після відхилення подібної угоди лише кілька місяців тому. Але Б. Обама не згадував про вимогу, щоб Іран зупинив збільшення збагачення на 20%, яке розпочалося в лютому¹¹³. Саме це С. Аморім сильно критикував¹¹⁴.

Американські дипломати намагалися протидіяти враженню нещирості, яке склалося між країнами заявивши, що між 20 квітня та 17 травня між американцями та їх турецькими та бразильськими колегами відбувалися різнопланові розмови, які включали припинення 20-відсоткового збагачення. Але американські чиновники заявили, що немає жодного листа, в якому детально б описувалися ці проблеми. Тож Л. І. Лулі да Сільви та Р. Т. Ердоган поїхали до Тегерану з ранішим і, на думку Білого дому, із застарілим - посланням. Інший

---

¹¹³ Letter by Barack Obama to Lula da Silva by Barack Obama, 20 April 2010. [Electronic Resource] // Voltaire Network – Mode of Access: <https://www.voltairenet.org/article165719.html>. (Last access: 28.03. 2023).

¹¹⁴ Amorim C. (2015). – P. 85.

аспект, на який посилаються США, полягає в тому, що запаси збагаченого урану Ірану значно зросли з 1800 кг у жовтні 2009 р. до 2300 кг у травні 2010 р¹¹⁵.

Після того, як США прояснили свою позицію, інші члени Групи 5+1 приєдналися до цих негативних оцінок. Наприкінці травня міністр закордонних справ Франції Б. Кушнер заявив, що Лула йде неправильним шляхом і ризикує бути обманутим Іраном¹¹⁶.

9 червня Радбез ООН прийняв Резолюцію 1929¹¹⁷, ухваливши цілий список нових санкцій проти Ірану та його громадян. Голосування було чітким. 12 із 15 членів проголосували за резолюцію, одна країна, Ліван, утрималися, а Бразилія та Туреччина проголосували проти.

Після голосування 9 червня у Радбезі ООН відбулися численні міжнародні конференції, присвячені питанням іранської ядерної програми, де бразильські та турецькі дипломати пояснили свою точку зору. Але також тривала хвиля санкцій. 17 червня ЄС погодився на додаткові економічні санкції, які складаються із заборони певних інвестицій, технічної допомоги, передачі технологій ключовій нафтогазовій промисловості Ірану та значної частини операцій з її судноплавства та повітряних вантажів¹¹⁸.

Турецько-бразильські контакти з цього питання все ще були активними. 4 липня Давутоглу та Аморім також говорили по телефону про новий запуск тристоронніх переговорів, але тодішній міністр закордонних справ Росії С.

---

¹¹⁵ U.S., Brazilian officials at odds over letter on Iranian uranium, May 28, 2010. [Electronic Resource] // Iran Focus – Mode of Access: <https://iranfocus.com/nuclear/20542-us-brazilian-officials-at-odds-over-letter-on-iranian-uranium>. (Last access: 30.03.2023).

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ Security Council. Resolution 1929, 9 June 2010. [Electronic Resource] // United Nations – Mode of Access: https://www.iaea.org/sites/default/files/unsc_res1929-2010.pdf. (Last access: 20.04. 2023).

¹¹⁸ Clemesha A. Brazil: Newcomer to the Region [Electronic Resource] / A. Clemesha // The Mediterranean Region in a Multipolar World. - 2013. – P. 31. — Mode of Access: http://www.iai.it/sites/default/files/Mediterranean-paper_21.pdf. (Last access: 04.04.2023).

Лавров «заморозив можливі очікування». За його словами, Бразилія та Туреччина не братимуть участі у переговорах Віденської групи з Іраном¹¹⁹.

25 липня в Стамбулі на обід зустрілися міністри закордонних справ Тегеранської декларації. Як прокоментував С. Аморім, ця зустріч стала «останнім актом драми» і з того моменту він не брав участі, у будь-якій зустрічі, пов'язаній з переговорним процесом¹²⁰, тому можемо стверджувати, що саме після цієї зустрічі Туреччина та Бразилія були виключені міжнародним співтовариством із переговорного процесу щодо протидії розвитку іранської ядерної програми.

Отже, інтерес Бразилії та Туреччини в участі у переговорному процесі щодо протидії розвитку іранської ядерної програми був зумовлений політичними амбіціями мати мультивекторну зовнішню політику. Провал Тегеранської декларації 2010 р., на нашу думку, пов'язаний з неузгодженням дій Туреччини та Бразилії із міжнародним співтовариством.

---

¹¹⁹ Amorim C. (2015). – P. 92.

¹²⁰ Ibid. – P. 95.

РОЗДІЛ IV

ТУРЕЦЬКО-БРАЗИЛЬСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

4.1. Тенденції розвитку економік Бразилії та Туреччини кін. XX – поч. XXI ст.

Потужна економіка – це запорука впливу на торгівельні переговори та дипломатичні питання. Бразилія та Туреччина у 2000-х рр. стали міжнародно визнаними економічними силовими центрами. Бразилія вже в 2001 р. стала членом БРІКС. Обидві держави стали членами модернізованої G-20 у 2008 р. - клубу найсильніших та найвпливовіших економік світу¹²¹. У 2011 р. Туреччина здобула членство у МІНТ (Мексика, Індонезія, Нігерія, Туреччина)¹²². Отже, сильна економіка є гарантом незалежної зовнішньої політики, оскільки залежність від міжнародних фінансових структур, наприклад МВФ, може значно звужувати зовнішньополітичні зносини.

В обох країнах однією з нових характеристик економічного розвитку 2000-х рр., безумовно, було включення зацікавлених сторін до генерації зовнішньої політики. Громадянське суспільство, неурядові організації, бізнес та асоціації експортерів та імпортерів почали надавати свої консультації та експертні

---

¹²¹ The G-20. [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.g20.org/about-the-g20.html>. (Last access: 21.04.2023).

¹²² MINTs (Mexico, Indonesia, Nigeria, Turkey) [Electronic Resource]. // Investopedia. – Mode of Access: <https://www.investopedia.com/terms/m/mints-mexico-indonesia-nigeria-turkey.asp>. (Last access: 20.04.2023).

судження, а також супроводжували політиків та дипломатів під час іноземних візитів¹²³. Отже, можемо стверджувати, що МЗС починає активно співпрацювати з бізнес елітами для взаємовигідного просування власних цілей.

Можна стверджувати, що зовнішня політика є формою зовнішньоекономічної політики. Одним із результатів цього процесу стало те, що зовнішні залежності обох економік значно зросли. Це зробило пошук диверсифікації торгових партнерів ще більш актуальним та нагальним, оскільки обидві країни як ніколи раніше залежали від іноземного капіталу та зростаючого обсягу експорту, тому диверсифікація економічних відносин стала необхідністю. Ця тенденція змусила їх стати т. зв. «торгівельними державами», концепція яких, була введена у науковий обіг американським дослідником Р. Роузкрансом в 1986 р¹²⁴.

Бразилія та Туреччина стали впливовими гравцями на міжнародній арені завдяки своїй економічній потужності. Довіра до ринків країн, що розвиваються, ще більше посилилася через фінансову кризу 2008-2009 рр., якою вони зуміли успішно скористатися. В результаті пік зростання ВВП для Бразилії припав на 2011 р., а для Туреччини у 2013 р¹²⁵.

За економічними показниками у 2015 р. Бразилія та Туреччина опинились на 9-му та 18-му місцях відповідно за версією МВФ у G-20¹²⁶.

Незважаючи на вищезазначені економічні успіхи обох країн, існував також ряд проблем, а саме корупція, політична нестабільність та періодичні масштабні протести, про що зазначають експерти починаючи з 2013 р. Туреччина та

---

¹²³ Güzeldere E. (2018). - P. 130.

¹²⁴ Rosecrance R. The Rise of the Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World. / R. Rosecrance // American Journal of Sociology. – 1986. – Vol. 92, № 3. – P. 714.

¹²⁵ GDP Ranking [Electronic Resource]. // The World Bank. – Mode of Access: <https://datacatalog.worldbank.org/dataset/gdp-ranking>. (Last Access: 12.04.2023).

¹²⁶ World Economic Outlook Database [Electronic Resource]. // International Monetary Fund. – Mode of Access: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2015/October>. (Last Access: 12.04.2023).

Бразилія потрапили до групи т. зв. «валютної тендітної п'ятірки» разом із індонезійською рупією, південноафриканський рендом, індійською рупією, адже високий рівень інфляції, послаблення темпів зростання, великий зовнішній дефіцит, а в деяких випадках вплив з боку Китаю та висока залежність від притоку фіксованого доходу роблять ці валюти вразливими¹²⁷.

Однак, говорячи про економіку обох країн, існує ряд проблем, деякі з яких подібні в обох країнах, інші досить специфічні і характерні лише для однієї. На нашу думку, варто зосередити увагу на деяких аспектах, які можна спостерігати в обох країнах. Що стосується корупції, то протягом останнього десятиліття як бразильська, так і турецька політична та економічна системи стикаються з величезними скандалами. Тому не дивно, що обидві держави мають слабкі рейтинги корупції. Після того, як Трансперенсі Інтернешнл оприлюднило Індекс сприйняття корупції у січні

2016 р.¹²⁸, з'явилася велика кількість статей з наступними заголовками: Bloomberg – «Бразилія, Туреччина серед лідерів світового рейтингу корупції»¹²⁹, United Press Institute – «Бразилія, Туреччина досягли найбільшого зростання в індексі корупції у 2015 р.»¹³⁰.

---

¹²⁷ Global EM Investor - The Fragile Five, 5 August 2013 [Electronic Resource]. // The New York Times. – Mode of Access: <http://graphics8.nytimes.com/packages/pdf/business/MorganStanleyFragileFive.pdf>. (Last Access: 12.04.2023).

¹²⁸ Corruption Perception Index 2015 [Electronic Resource]. // Transparency International. – Mode of Access: https://issuu.com/transparencyinternational/docs/2015_corruptionperceptionsindex_report. (Last Access: 12.04.2023).

¹²⁹ Brazil, Turkey Among Top Decliners in Global Corruption Ranking, 27 January 2016 [Electronic Resource]. // Bloomberg. – Mode of Access: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-01-27/brazil-turkey-among-top-decliners>. (Last Access: 14.04.2023).

¹³⁰ Brazil, Turkey rise most in 2015 Corruption Index, 27 January 2016 [Electronic Resource]. // United Press Institute. – Mode of Access: https://www.upi.com/Top_News/World-News/2016/01/27/Brazil-Turkey-rise-most-in-2015-Corruption. (Last Access: 14.04.2023).

Проблеми бразильської та турецької економік можна простежити і в інших показниках. Глобальний індекс можливостей, проаналізувавши 136 країн відповідно до їхньої привабливості для іноземних інвесторів, присудив Туреччині 54-ту та Бразилії на 85-ту позиції¹³¹. В останні роки 2000-х рр. рейтинг Туреччини був досить стабільним, але Бразилія має негативну тенденцію з 2010 р., коли країна посіла 68-му позицію, що можна, на нашу думку, пояснити рядом корупційних скандалів серед у тому числі найвищого керівництва країни, які спричинили навіть загальнонаціональні протести 2015-2016 рр.

Цікавим для Туреччини є те, що категорії «державне регулювання» та «верховенство права» не співвідносяться у юридичному плані з абсолютною більшістю нормативно-правових актів ЄС, що регулюють діяльність бізнесу та встановлюють правила торгівлі, що створює ряд серйозних перешкод¹³². У Бразилії «недоброзичливість» до бізнесу найбільш чітко продемонстрована в категорії «Легкість ведення бізнесу», де країна посідає лише 92 місце¹³³.

Отже, як бачимо, не зважаючи на такі значні економічні успіхи обох країн у 2000-х рр., ситуація почала погіршуватися з поч. 2010-х рр., адже внаслідок світової економічної кризи знизилися загальні темпи економічного розвитку у світі, в результаті чого існуючі проблеми в системі економіки обох країн постали особливо гостро, відповідно інвестиційна привабливість почала знижуватися.

4.2. Двосторонні економічно-торгівельні відносини

З початку активізації двосторонніх відносин з кін. 1990-х рр. важливим питанням залишався потенціал економічних та торгових відносин. Коли в

---

¹³¹ Global Opportunity Index. [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://milkeninstitute.org/reports/global-opportunity-index>. (Last Access: 15.04.2023).

¹³² T.C. Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi [Elektronik Kaynak]. – Erişim Modu: <https://www.invest.gov.tr>. (Son Erişim: 25.03.2023).

¹³³ Güzeldere E. (2018). - P. 140.

березні 2004 р. міністр закордонних справ Бразилії С. Аморім відвідав Анкару, він наголосив на тому, що відносини не мають обмежуватися лише дипломатичними люб'язностями, а мають включаючи всесторонній розвиток науки та технологій, аерокосмічну промисловість, оборонні питання, торгівлю та міжпарламентські місії, контакти між фінансовими органами та установами, насамперед біржі в Стамбулі та Сан-Паулу¹³⁴.

Через півроку, у жовтні 2004 р., у Бразилії відбулася перша «Спільна економічна рада» за участю турецьких та бразильських експертів. Коли тоді міністр закордонних справ Туреччини А. Гюль відвідав Бразилію в січні 2006 р., 20 січня за домовленістю між бразильською FIESP та турецькою DEIK¹³⁵. Завдяки цьому були започатковані двосторонні механізми активізації торгівлі. Однак результат не виправдав сподівань. Після першої зустрічі в січні 2006 р., друга зустріч відбулася в 2010 р. в Анкарі. Однак третя зустріч, яка мала відбутися в Бразилії та була запланована на кінець 2016 р. постійно відкладалася і досі проведена не була.

Серед перших конкретних проектів двосторонньої співпраці була угода між нафтовими компаніями ТРАО (Турецька нафтова корпорація) та Petrobras щодо випробувальних буріннь у Чорному морі. Перша угода була вже підписана в 2006 р., згідно з якою Petrobras оплачуватиме витрати на буріння. Якби було знайдено нафту, доходи були б розподілені між партнерами 50:50. Через відсутність платформи датою початку буріння був визначений 2009 р. Однак випробувальні буріння не були успішними, і співпраця закінчилася¹³⁶.

2010 р. турецьке Міністерство економіки розробило концепцію розвитку зовнішньоекономічних відносин, поділивши країни світу на цільові та преференційні країни. Цільовими країнами визначалися ті, що мають

---

¹³⁴ Amorim C. (2015). – P. 153.

¹³⁵ Türkiye - Brezilya İş Konseyi [Elektronik Kaynak]. // DEIK. – Erişim Modu: <https://www.deik.org.tr/turkiye-amerika-is-konseyleri-turkiye-brezilya-is-konseyi?pm=66&sm=raporlar>. (Son Erişim: 25.04.2023).

¹³⁶ Ibid.

найбільший потенціал для турецького експорту, а у преференційних країнах - вихід на ринок та початок економічних зв'язків повинен відбутися якомога скоріше. Бразилія була означена як цільова країна у всі три початкові періоди (2010-2011, 2012-2013 та 2014-2015 рр.)¹³⁷. Для цих цілей виділялися кошти для участі у різноманітних симпозиумах та тендерах.

За всі три періоди Бразилія була єдиною цільовою країною в Латинській Америці. Такі країни, як Аргентина та Мексика, були обрані преференційними країнами. Однак, за період 2014-2015 рр. статистика за перші 9 місяців свідчить про різке зменшення турецького експорту з 614 млн. дол. США до 369 млн. дол. США, що становило лише 0,3% турецького експорту до цих 17 країн. Бразилія була лише на 15-й позиції з 17 країн і мала друге за рівнем 40% падіння, ще більш різке спостерігалось в Росії з 40,1% і на третій позиції - Україна з - 36,7%. Експорт у ці 17 країн зменшився в середньому на 14%. Це суперечить загальній ідеї цільової країни, до якої слід особливо активізувати експорт. Внаслідок цієї невтішної тенденції Бразилія у 2015 р. була виключена зі списку цільових країн та включена до групи преференційних¹³⁸.

Бразилія на той період не мала подібних концепцій розвитку зовнішньоекономічних відносин як Туреччина. Але з липня 2015 р. Туреччина є однією з 32 преференційних ринків уряду Бразилії, який тоді було оголошено у «Національному експортному плані» (Plano Nacional de Exportações, PNE)¹³⁹. На думку експертів урядової ради CAMEX, це був вкрай важливий крок, оскільки

---

¹³⁷ Hedef ve Öncelikli Ülkeler [Elektronik Kaynak]. // T.C. Ticaret Bakanlığı. – Erişim Modu: <https://ticaret.gov.tr/ihracat/fuarlar/hedef-ulkeler>. (Last access: March 25, 2021).

¹³⁸ Ibid.

¹³⁹ Os 32 Mercados Prioritários para o Comércio Exterior Brasileiro segundo o PNE – TURQUIA [Recurso Eletrônico]. // Comex do Brasil. – Modo de Acesso: <https://www.comexdobrasil.com/os-32-mercados-prioritarios-para-o-comercio-exterior-brasileiro-segundo-o-pne-turquia/>. (Último acesso: 12.04.2023).

Туреччина надзвичайно важлива для просування інтересів Бразилії у Центральній Азії та на Близькому Сході¹⁴⁰.

Подібну ж тенденцію, навіть з більш чіткими результатами, можна спостерігати у двосторонніх торгових відносинах. Адже, з одного боку, величезне збільшення обсягу торгівлі з 2000 по 2015 р. більш ніж у 8 разів, але з іншого боку, це також показує, що пік на даний момент припав на 2011 р. з майже 3 млрд. дол. США. Відтоді обсяг торгівлі знизився майже на 25%¹⁴¹.

Бразильський експорт до Туреччини – це переважно товари широкого вжитку, які зайняли 61,8% від загального експорту станом на 2018 – перш. пол. 2019 р. Промислові товари становили 28,4% (механічні машини та пластмаси), а напівфабрикати - 9,6%. Трьома найвищими показниками імпорту з Бразилії були залізні руди (383,49 млн. дол. США), насіння олійних культур та олійних фруктів (301,65) та залізо та сталь (157,97), тоді як трьома найбільшими показниками турецького експорту до Бразилії є залізо та сталь (224,47 млн. дол. США), транспортні засоби, крім залізничного або трамвайного рухомого складу (95,59) та штучні волокна (59,98)¹⁴².

На початку 2019 р. загальний імпорт Туреччини з Бразилії становив лише 1,09%. Однак є деякі галузі, де частка Бразилії в імпорті Туреччини значна, а саме - залізна руда та її концентрати (86,7%), целюлоза та її похідні (44,3%), сода або сульфати (40,0%), нелегована сталь (31,6%), тютюн (26,9%), соєві боби, макуха та інші тверді залишки (крім сміття), отримані в результаті видобутку соєвих бобів (21,4%), агломерована залізна руда (8,5%), бавовна (3,5%)¹⁴³.

На думку урядових експертів САМЕХ, загальний світовий економічний розвиток був головною причиною зменшення обсягу торгівлі, адже зниження

---

¹⁴⁰ Secretaria-Executiva da Câmara de Comércio Exterior, Resoluções E Outros Documentos [Recurso Eletrônico]. // Ministério da economia. – Modo de Acesso: <http://www.camex.gov.br/resolucoes-camex-e-outras-normativos>. (Último acesso: 12.04.2023).

¹⁴¹ Güzeldere E. (2018). – P. 144.

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ Ibid.

торгової активності не має нічого спільного з Туреччиною, а тільки стосується економічних проблем Бразилії та глобального уповільнення економіки, а також бразильський реал, що зазнав інфляції, став дорожчим для експорту¹⁴⁴.

Також, експерти САМЕХ у роз'ясненні зниження інтенсифікації економічних відносин, посилалися на те, що достатньо важко знайти коректну інформацію про Туреччину, особливо про компанії чи законодавство, адже більшість джерел інформації доступні лише турецькою мовою або не містять необхідної актуальної інформації і тому бразильські підприємці намагаються отримати її через посольство Бразилії в Анкарі, що є вкрай незручним та займає багато часу через бюрократичну тяганину. Незважаючи на вище зазначене, САМЕХ не може стверджувати, що Туреччина створює перепони бразильським експортерам¹⁴⁵.

ДЕК в свою чергу заявляє, що основними складнощами з якими стикається турецький бізнес є високі мита, тривалий час очікування в портах та високі та часто мінливі податки. З цієї причини експерти не радять турецьким експортерам Бразилію в якості країни першого вибору, а звертають увагу на більш ліберальні ринки в Латинській Америці, такі як Чилі та Мексика.

Отже, основними причинами інтенсифікації двосторонніх відносин стала зростаюча необхідність у диверсифікації зовнішньоекономічних зносин в обох країнах в силу їх вищезазначеного економічного піднесення у 2000-х рр. та бажанням диверсифікації зовнішньоекономічних зносин. Варто відмітити, що в силу несприятливих економічних явищ, таких як корупція та інфляція, економічний престиж країн почав знижуватися, що призвело до послаблення економічної співпраці.

---

¹⁴⁴ Comex do Brasil, Os 32 Mercados Prioritários para o Comércio Exterior Brasileiro segundo o PNE – TURQUIA.

¹⁴⁵ Comex do Brasil, Os 32 Mercados Prioritários para o Comércio Exterior Brasileiro segundo o PNE – TURQUIA.

Пандемія Covid-19 значно вплинула на розвиток двосторонніх економічних відносин, адже після запровадження ізоляціоністських заходів урядами країн, співпраця фактично призупинилася.

4.2.1. Бразильські інвестиції у Туреччині

Відділ сприяння торгівлі при консульстві Бразилії у Стамбулі має перелік компаній із бразильським капіталом та компаній-дистриб'юторів бразильської продукції в Туреччині. Загальна кількість компаній у 2019 р. становила 16. Більшість з них це дистриб'ютори бразильських брендів взуття, такі як Navaianas, Dupe, Voaonda, Grendene, Arezzo та Shutz. Друга за кількістю група – компанії-дистриб'ютори напоїв, серед них найбільш відомою є інвестиційна компанія «Кутралі», яка створила об'єднане підприємство під назвою «Анадолу Етап», а також дистриб'ютори знаменитого бразильського безалкогольного напою Guarana та кавової марки Pilão. Решта - представлені по одній компанії, у таких галузях як автомобільна, хімічна, будівельна та харчова промисловості, енергетика¹⁴⁶.

Найбільшим інвестиційним проектом є цементний холдинг «Воторантім» із загальною сумою інвестицій 600 млн. дол. США. «Воторантім» – восьмий у світі виробник цементу, який вийшов на турецький ринок у 2012 р. Загальна кількість працівників у Туреччині – 780 осіб, які працюють на чотирьох ділянках у Хасаноулані, Йозгаті, Чорумі та Сівасі, а також на двох цементних комбінатах у Невшехірі та Самсуні. Згідно з офіційним веб-сайтом холдингу, встановлена

---

¹⁴⁶ Indicadores econômicos e comerciais [Recurso Eletrônico]. // Invest Export Brasil. – Modo de Acesso: <http://www.investexportbrasil.gov.br/indicadores-economicos-e-comerciais>. (Último acesso: 20.04.2023).

виробнича потужність становить три мільйони тон цементу на рік. При цьому вона покриває приблизно 5% попиту Туреччини¹⁴⁷.

Другою за величиною інвестицією є компанія «Металфріо», що виробляє холодильники та морозильні камери. Завод знаходиться у місті Маніса. Початкові інвестиції склали 120 млн. дол. США у 2005 р. Виробництво розпочалося у 2007 р, потужністю 160 тис. холодильників на рік. Станом на кін. 2019 р. виробнича потужність становила 450 000 холодильників на рік¹⁴⁸.

Третю позицію займає бразильська група компаній «Кутралі», одна з найбільших у світі виробників фруктових соків. Разом з турецькими «Анадолу Груп» та «Озгьоркей Холдинг Кутралі» було створено спільне підприємство «Анадолу Етап» наприкінці 2009 р., а у 2010 р. почали засаджуватися плантації плодовими деревами. На даний момент компанія має 5 фруктових ферм та 2 заводи у Денізлі та Мерсіні¹⁴⁹. У 2014 р. компанія переробила 150 тис. тон плодів, що робить її найбільшою в Туреччині. У 2015 р. загальна кількість дерев досягла 3,5 млн., а метою компанії є 10 млн. дерев до 2022 р. На кін. 2019 р. інвестиції становили 500 млн. дол. США¹⁵⁰.

4.2.2. Турецькі інвестиції у Бразилії

Консульство Туреччини в Сан-Паулу теж має список турецьких інвесторів у Бразилії. Список складений відділом комерції, який був створений в Сан-Паулу

---

¹⁴⁷ Votorantim Cimentos Türkiye [Elektronik Kaynak]. – Erişim Modu: <https://www.votorantimcementos.com.tr/tr/şirketimiz>. (Son Erişim: 31.03.2023).

¹⁴⁸ Klimasan [Electronic Resource]. // Metalfrío. – Mode of Access: <http://www.metalfrío.com.br/site/klimasan/en/producao/introducao/introducao.aspx>. (Last access: 21.04.2023).

¹⁴⁹ Türkiye'nin meyve devi olacak, 19 Eylül 2011 [Elektronik Kaynak]. // Vatan. – Erişim Modu: <http://www.gazetevatan.com/turkiye-nin-meyve-devi-olacak-400514-ekonomi/>. (Son Erişim: 31.03.2023).

¹⁵⁰ Sürdürülebilirlik Yaklaşımımız [Elektronik Kaynak]. // Anadolu Etap. – Erişim Modu: <https://www.anadoluetap.com/surdurulebilirlik>. (Son Erişim: 13.04.2023).

разом із консульством у 2009 р. Остання редакція списку була складена у травні 2016 р. Він не згрупований за галузями та не розмежовує виробничі компанії та дистриб'юторів¹⁵¹.

Більшість турецьких підприємств у Бразилії відносяться до малого бізнесу, і найчастіше являють собою невеликі крамниці. Більшість з них знаходяться у власності турків, як правило, чоловіків середнього віку, які перебувають у Бразилії з особистих причин, стосунків чи шлюбу з бразильцями і не приїжджали з метою комерційної діяльності¹⁵².

Безумовно найбільшою турецькою інвестицією в Бразилії є компанія «Кордса», дочірнє підприємство холдингу «Сабанджи», одного з найбільших холдингів Туреччини. «Кордса» виробляє промислову нейлонову та поліефірну пряжу, шини та дроти. «Сабанджи Холдинг» активно працює в Південній Америці з 1999 р. з двома заводами, одним в Бразилії у місті Камасарі і одним в Аргентині. У травні 2005 р. холдинг придбав компанію «КОФАБІ» за 19 млн. дол. США¹⁵³.

У промисловому комплексі Камасарі, який функціонує з 1978 р. і в якому працює понад 90 хімічних та нафтохімічних компаній, знаходиться турецька компанія, яка, однак, не включена в списки консульства Туреччини, – «Пероксі Байя». Будівництво першого заводу розпочалося у 2006 р. Однак на повну потужність він запрацював лише у 2011 р. Загальна сума інвестицій складала 100 млн. бразильських реалів, що тоді було еквівалентно 60 млн. дол. США. В даний час тут працює 60 працівників, потужність заводу становить 40 тис. тон перекису водню на рік¹⁵⁴.

---

¹⁵¹ Güzeldere E. (2018). – P. 150.

¹⁵² Ibid. – P. 152.

¹⁵³ Kordsa 4. kez Brezilya'nın En İyi İşverenleri Arasında [Elektronik Kaynak]. // Kordsa. – Erişim Modu: <https://www.kordsa.com/tr/yatirimci-iliskileri/detay/kordsa-4-kez-brezilyanin-en-iyi-isverenleri-arasinda/405/1964/0>. (Son Erişim: 19.04.2023).

¹⁵⁴ Peroxy Bahia Indústria Química [Recurso Eletrônico]. – Modo de Acesso: <http://www.peroxybahia.com>. (Último acesso: 22.04.2023).

Варто зазначити, що Байя - це бразильський штат з найбільшим рівнем турецьких інвестицій. Цікаво, що Байя входить до числа найбідніших штатів Бразилії, адже з рівнем ВВП на душу населення штат займає 19 з 26 можливих, включаючи Федеральний округ, а також абсолютна більшість турків зосереджена в Сан-Паулу і у Ріо-де-Жанейро¹⁵⁵. Однак, як показує статистика, підготовлена консульством Туреччини в Сальвадорі, 52 компанії з Байї у 2018 р. експортували до Туреччини, а 29 компаній імпортували товари, серед них була й одна з філій вищезгаданої компанії «Кордса»¹⁵⁶. Штат Байя приваблює інвесторів смачними, органічними та дешевими фруктами, особливо манго, ананасами та виноградом, високоякісним цукром та шоколадом, мінеральною водою з багатим хімічним складом, а в перспективі - соняшниковою олією. Але ми не можемо не зазначити, що на нашу думку, нинішня економічна криза та високий рівень корупції стримують іноземних інвесторів.

Отже, можемо зазначити, що достатньо багато компаній з турецьким капіталом у Бразилії та бразильським у Туреччині успішно розвиваються та мають прибутки, не дивлячись на вищезазначені проблеми. Варто відмітити, що дані країни мають достатньо великий економічно-торгівельний потенціал та гарні дипломатичні відносини, але в силу пандемії COVID-19 багато двосторонніх проектів були поставлені на паузу.

---

¹⁵⁵ OECD Territorial review of Brazil [Electronic Resource]. – Mode of Access: https://www.oecd-ilibrary.org/urban-rural-and-regional-development/oecd-territorial-reviews-brazil_9789264123229-en. (Last access: 20.04.2023).

¹⁵⁶ Kordsa, Kordsa 4.kez Brezilya'nın En İyi İşverenleri Arasında.

РОЗДІЛ V

ТУРЕЦЬКО-БРАЗИЛЬСЬКІ ВІДНОСИНИ В ГУМАНІТАРНІЙ СФЕРІ

5.1. Відносини у сфері культури

У зв'язку зі значною віддаленістю, загальним низьким рівнем контактів та відсутністю значної кількості мігрантів, не дивно, що культурні зв'язки станом на др. пол. ХХ ст. не були інтенсивними. До 2000-х рр. про культурну діяльність наявні лише епізодичні згадки¹⁵⁷.

У 2000-х рр., паралельно із загальною інтенсифікацією двосторонніх відносин, турецька культурна діяльність у Бразилії активізувалася з двох причин, а саме – зростання інтенсивності культурно-просвітницької діяльності турецького посольства та консульства, а також поява та активний розвиток турецького ісламського руху Ф. Гюлена в Бразилії¹⁵⁸.

Починаючи з 2013 р. турецькі посольства та консульства почали активно залучатися до релігійного питання, а саме до питань освіти імамів та підтримки ісламських богословських факультетів з боку турецького Управління у справах

---

¹⁵⁷ Güzeldere E. (2018). – P. 163.

¹⁵⁸ Türkiye - Brezilya Siyasi İlişkileri [Elektronik Kaynak]. // Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. – Erişim Modu: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-brezilya-siyasi-iliskileri.tr.mfa>. (Son Erişim: 23.04.2023).

релігій. У цих процесах активну участь також брали турецькі релігійні неурядові організації, такі як ІНН (Фонд захисту прав та свобод людини і гуманітарної допомоги) та Milli Görüş. Вищезгадані організації співпрацювали з мусульманськими федераціями в Бразилії, а також допомогли організувати саміт мусульманських релігійних лідерів Латинської Америки у Стамбулі¹⁵⁹.

Крім державних, існують також приватні ініціативи, які, однак, у двох країнах дуже різні за обсягом і засобами. У Бразилії турецький ісламський рух Ф. Гюлена створив приватну школу, культурний центр та торгівельну палату. До кінця 2013 р. правляча ПСР і рух Ф. Гюлена співпрацювали в Туреччині та за кордоном, рух Ф. Гюлена був майже частиною турецької публічної дипломатії завдяки їхнім численним контактам з громадянським суспільством, політичними та діловими колами. Проте починаючи з грудня 2013 р. між ними в Туреччині триває відкрите протистояння, боротьба за владу двох колишніх союзників, у якій ПСР має явну перевагу¹⁶⁰.

Конфронтація всередині країни також мала вплив на відносини між рухом і турецькими державними інституціями закордоном. У країнах, з якими Туреччина має близькі та дружні відносини та легкий доступ до державних лідерів, наприклад, в Азербайджані, школи та асоціації Ф. Гюлена були закриті одразу. У Бразилії ситуація була іншою, турецький консул в Сан-Паулу М. Озгюн Арман зазначав, що рух Ф. Гюлена був частиною турецької м'якої сили, і тоді вона мала державну підтримку. Рух Ф. Гюлена у Бразилії не визнаний терористичною організацією, адже як зауважують самі гюленісти, Бразилія є країною свободи, в якій активно діють безліч організацій, і що немає нічого поганого в культурних заходах, пісенних конкурсах та симпозіумах про мир, любов і взаєморозуміння¹⁶¹.

---

¹⁵⁹ Brezilyalı afetzedelerin yaraları sarıldı [Elektronik Kaynak]. // İHH İnsani Yardım Vakfı. – Erişim Modu: <https://ihh.org.tr/haber/brezilyali-afetzedelerin-yaralari-sarildi-873>. (Son Erişim: 23.04.2023).

¹⁶⁰ Güzeldere E. (2018). – P. 167.

¹⁶¹ Ibid. – P. 167.

Рух Ф. Гюлена представлений декількома установами в Бразилії та добре пов'язаний з бразильськими університетами, асоціаціями, журналістами та політиками. Гриклядом може слугувати співпраця з університетами, в рамках асоціації Коїмбра («Grupo De Cooperação Internacional De Universidades Brasileiras» - GCUB)¹⁶², яка відкрито заявила, що найважливішим партнером для них є рух Ф. Гюлена¹⁶³.

Засновником і нині діючим директором гюленістської організації ССВТ (Centro Cultural Brasil Turquia) є М. Гьоктепе, який проживає у Бразилії з березня 2004 р. Вивчивши португальську та запропонувавши уроки турецької мов, група навколо М. Гьоктепе заснувала приватну школу «Colegio Belo Futuro» в районі Санто-Амару у Сан-Паулу¹⁶⁴.

У 2011 р. у Сан-Паулу М. Гьоктепе заснував ССВТ. Пізніше з'явилися офіси в Ріо-де-Жанейро, Белу-Орізонті та у Бразилія. Сам М. Гьоктепе переїхав до міста Бразилія у 2012 р., щоб створити там асоціацію, а потім повернувся до Сан-Паулу в 2015 р. ССВТ у всіх своїх офісах пропонує курси турецької та португальської мов, а також уроки народного мистецтва та музики. Крім того, організація організовує концерти, виставки, конференції, семінари та поїздки до Туреччини для різних груп, в т. ч. для бразильських журналістів. Асоціація також надає послуги з перекладу та консультації з питань міграційного законодавства¹⁶⁵.

Проте діяльність гюленістів у Бразилії відбувається в тіні жорсткого придушення компаній руху, приватних шкіл, університетів та ЗМІ в Туреччині. До літа 2016 р. в Туреччині численні установи, пов'язані з Ф. Гюленом, були захоплені проердоганівськими діячами, які потім або закривали компанії, або ж

---

¹⁶² Grupo De Cooperação Internacional De Universidades Brasileiras [Recurso Eletrônico]. – Modo de Acesso: <https://www.gcub.org.br>. (Último acesso: 25.04.2023).

¹⁶³ Güzeldere E. (2018). – P. 168.

¹⁶⁴ Çağın Muhacirleri [Elektronik Kaynak]. // Twitter – Erişim Modu: https://twitter.com/cag_muhacir. (Son Erişim: 23.04.2023).

¹⁶⁵ Ibid.

перетворювали їх на проурядові. Це означало не лише втрату впливу, а й величезні фінансові втрати для руху. 22 червня 2016 р. ССВТ оголосила на своєму веб-сайті, що має намір закрити офіс у Белу-Орізонті та партнерську асоціацію у Стамбулі¹⁶⁶.

У Туреччині культурна діяльність Бразилії мала не такий інтенсивний характер. Це пов'язано з фінансовими проблемами бразильських установ у Туреччині та приватним характером асоціацій, які мають справу з Бразилією в Туреччині¹⁶⁷.

2013 р. є визначним у посиленні бразильської культурної присутності у Туреччині. Це пов'язано з особистою історією Д. Гюмуша, турецького музиканта, який навчався в Порту-Алегрі у 2010-2013 рр. Повернувшись у Туреччину наприкінці 2013 р., він організовував уроки португальської мови разом з бразильцями, які проживали в Стамбулі. На початку 2014 р. разом із вісьмома бразильцями він заснував культурний центр і «Brezilya Kültür Derneği» (Бразильська культурна асоціація), яка є першою асоціацією, яка пропонує виключно португальські студії в Туреччині¹⁶⁸. Окрім мовних курсів, асоціація пропонує консультаційні, перекладацькі послуги та організовує приблизно двічі на рік карнавали, червневий фестиваль Феста Агостіна та музичний фестиваль¹⁶⁹.

---

¹⁶⁶CCBT fecha as filiais em Belo Horizonte e Istanbul e muda de endereço em São Paulo, Brasília e no Rio de Janeiro, 22 Junho 2016 [Recurso Eletrônico]. // Centro Cultural Brasil Turquia. – Modo de Acesso: <http://www.brasilturquia.com.br/ccbt-fecha-as-filiais-em-belo-horizonte-e-istanbul-e-muda-de-endereco-em-%20so-paulo-brasilia-e-no-rio-de-janeiro-1365.html>. (Último acesso: 25.04.2023).

¹⁶⁷ Güzeldere E. (2018). – P. 170.

¹⁶⁸ Can Gümüş: Anlatacak hikayesi olan herkes müzik yapabilir, 6 Kasım 2020. [Elektronik Kaynak]. // Gazete Sanat. – Erişim Modu: <https://www.gazetesanat.com/can-gumus-anlatacak-hikayesi-olan-herkes-muzik-yapabilir>. (Son Erişim: 24.03.2023).

¹⁶⁹ Türkiye’de Brezilya kültürünü tanıtan tek kurum olma özelliğini taşıyan, Kadıköy’deki Brezilya Kültür Merkezi, Türkiye’de yaşayan Brezilya vatandaşları ile bu kültüre ilgi duyanların buluşma noktası... 29 Haziran - 5 Temmuz 2018 [Elektronik Kaynak]. // Gazete Kadıköy. – Erişim Modu:

Інша особиста історія – історія А. Такмаза та його дружини Алессандри. Турецько-бразильська пара заснувала в Стамбулі консалтингову компанію «At Exclusive», яка спеціалізується на відносинах Туреччини та Бразилії та бразильській діяльності в Туреччині¹⁷⁰.

У 2009 р. посольство Бразилії запросило А. Такмаза в якості перекладача з португальської. Пізніше А. Такмаз також перекладав на зустрічах Альянсу цивілізацій і досі є перекладачем президента Р. Т. Ердогана на зустрічах G20. Консалтингова компанія подружжя у 2010 р. почала співпрацювати з бразильським телепродюсером З. Камарго над документальним фільмом про Стамбул. «At Exclusive» також співпрацювала над виробництвом теленовели «Salve Jorge», і у 2014 р. з бразильською футбольною командою на чемпіонаті світу Fifa U20, який проходив у Туреччині¹⁷¹.

Однак, в силу політичної та економічної кризи, що спіткала Бразилію у 2015-2016 рр., інтенсивність культурних контактів почала зменшуватися, але починаючи з 2019 р. співпраця в питаннях культури почала відновлюватися. Не можливо й не відзначити, на нашу думку, що міжнародна криза пов'язана з пандемією COVID-19, фактично паралізувала будь-які контакти.

5.2. Відносини у сфері освіти та науки

У ході інтенсифікації політико-дипломатичних відносин до цього процесу почала приєднуватися також наукова громадськість, правда дуже поступово. В Університеті Анкари у 2009 р. за ініціативою Міністерства освіти та Ради вищої освіти був створений LAMER (Центр Латиноамериканських досліджень)¹⁷².

---

https://www.gazetekadikoy.com.tr/images/dosyalarim/944_sayipdf__e8707.pdf. (Son Erişim: 24.04.2023).

¹⁷⁰ Güzeldere E. (2018). – P. 170.

¹⁷¹ Ibid.

¹⁷² LAMER [Elektronik Kaynak]. // Ankara Üniversitesi. – Erişim Modu: <http://latinamerika.ankara.edu.tr>. (Son Erişim: 21.03.2023).

LAMER займається вивченням Латиноамериканського регіону в цілому, поділ на секції по країнам чи макрорегіонам - відсутній. У 2019/2020 навчальному році центр пропонував наступні курси: «Освіта в Латинській Америці», «Період незалежності в Латинській Америці», «Режими міжнародної безпеки в Латинській Америці», «Палеоантропология в Латинській Америці», «Культура кухні Латинської Америки», «Політика сільського господарства та сільського розвитку в Латинській Америці» або «Системи охорони здоров'я в Латинській Америці». Існує також курс «Політика Туреччини в Латинській Америці», який читає професор М. С. Ерол з Університету Газі в Анкарі. М. С. Ерол — експерт із зовнішньої політики Туреччини та постійний оглядач щоденної газети «Millet»¹⁷³.

Що стосується мовних курсів, Університет Анкари один з перших державних університетів, який запровадив вивчення португальської мови на додаток до іспанської, яка широко поширена в університетах Туреччини. Окрім вищезазначеного, проводяться різноманітні лекції, а також зустрічі з науковцями та дипломатами, особливо активним в даному плані є посольство Бразилії, яке регулярно проводить тижні бразильського кіно¹⁷⁴.

LAMER регулярно організовує конференції та семінари, пов'язані з Латинською Америкою. Однією з останніх великих подій була організована в 2018 р. конференція «Міжнародна федерація досліджень Латинської Америки та Карибського басейну», яка відбулася в Анталії¹⁷⁵.

Другим університетом в Анкарі, який пропонує курси з латиноамериканських студій, є престижний Близькосхідний технічний університет (ODTÜ)¹⁷⁶. Латинська Америка розглядається в рамках магістерської

---

¹⁷³ Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol [Elektronik Kaynak]. // Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi. – Erişim Modu: <https://www.ankasam.org/author/mse/>. (Son Erişim: 21.03.2023).

¹⁷⁴ Güzeldere E. (2018). – P. 161.

¹⁷⁵ Ibid.

¹⁷⁶ Orta Doğu Teknik Üniversitesi [Elektronik Kaynak]. – Erişim Modu: <https://www.metu.edu.tr/tr>. (Son Erişim: 22.03.2023).

програми «Латиноамериканські і північноамериканські студії»¹⁷⁷. Її куратором є А. Топал, професорка факультету Політології та державного управління. Університет організував у травні 2017 р. конференцію «Бразилія: політика, релігія та соціальні стани» спільно із бразильськими професорами з Федерального університету Флуміненсе та Федерального університету Жуїс-де-Фора¹⁷⁸. Крім того, існують мовні курси іспанської, але не португальської мови¹⁷⁹. Як пояснює керівництво, це пов'язано з відсутністю кваліфікованих кадрів, хоча попит серед студентів є¹⁸⁰.

Навіть якщо в Туреччині вивчення латиноамериканських студій перебуває лише на початковому етапі, ситуація в Бразилії інша, оскільки жоден університет не пропонує ані турецьких студій, ані курсів з країнознавства Туреччини навіть в рамках вивчення близькосхідних студій. Існують курси турецької мови, які проводяться на базі кількох бразильських університетах, серед яких Папський католицький університет Ріо-де-Жанейро, Університет Сан-Паулу або Університет в Бразиліа. Їх незмінно організовує ССВТ, що належить до руху ісламського проповідника Ф. Гюлена. ССВТ не спонує проведення жодних академічних курсів у бразильських університетах¹⁸¹.

Однак Бразилія намагалася активізувати академічні відносини з Туреччиною. Група «Коїмбра», що була заснована у 2008 р., наразі об'єднує 72 бразильські університети (15 державних, 6 конфесійних, 51 федеральний, приватних університетів у групі немає). За словами Л. Моутінью, яка є

¹⁷⁷ Latin ve Kuzey Amerika Çalışmaları Tezli Yüksek Lisans Programı / Sosyal Bilimler Enstitüsü [Elektronik Kaynak]. // Orta Doğu Teknik Üniversitesi. – Erişim Modu: <https://program.metu.edu.tr/tr/latin-ve-kuzey-amerika-calismalari-tezli-yuksek-lisans-programi>. (Son Erişim: 22.03.2023).

¹⁷⁸ Güzeldere E. (2018). – P. 162.

¹⁷⁹ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Latin ve Kuzey Amerika çalışmaları, Güz Dönemi Ders Listesi [Elektronik Kaynak]. // Orta Doğu Teknik Üniversitesi. – Erişim Modu: <http://lna.metu.edu.tr/tr/guz-donemi-ders-listesi>. (Son Erişim: 22.03.2023).

¹⁸⁰ Güzeldere E. (2018). – P. 162.

¹⁸¹ ССВТ [Recurso Eletrônico]. // Centro Cultural Brasil Turquia. – Modo de Acesso: <http://www.brasilturquia.com.br/ccbt-1393.html>. (Último acesso: 23.04.2023)

директором департаменту «Азія, Африка та Канада», перші контакти з Туреччиною були встановлені в 2013 р. До липня 2016 р. були досягнені домовленості з сімома турецькими університетами (Університети Стамбул, Гедіз, Фатіх, Бахчешехір, Білкент, Анталія Інтернешенел, Близькосхідний технічний університет)¹⁸². Університети Гедіз в Ізмірі та Фатіх в Стамбулі були закриті після спроби державного перевороту, оскільки це були два з 15 університетів, пов'язаних із рухом Ф. Гюленом¹⁸³.

Окрім цього, існувала також шестимісячна програма стажування, що спонсорувалася щоденною газетою «Заман» для студентів факультетів журналістики. Однак після липня 2016 р., «Заман» перейшла під т. зв. «державну опіку». Відібраних студентів потім перевели до Університету Фатіх, а газета «Заман», що була найбільшою газетою мережі Ф. Гюлена, врешті-решт повністю закрилася¹⁸⁴.

Активізація академічних зв'язків на міжурядовому рівні спостерігалася в період значної інтенсифікації двосторонніх відносин, пов'язаної з активною участю Бразилії та Туреччини у врегулюванні іранського ядерного питання на поч. 10-х рр. XXI ст. Організацією цих відносин займалися 2 установи: у Бразилії це був «Фонд Ж. Варгаса» (FGV), заклад вищої освіти та аналітичний центр, що спеціалізується на підготовці управлінських кадрів для бразильського уряду, у Туреччині - аналітичний центр Турецький центр азійських стратегічних досліджень (TASAM). TASAM ще у 2009 р. провів «Форум Туреччина -

---

¹⁸² Güzeldere E. (2018). – P. 163.

¹⁸³ Gediz Üniversitesi'nden 'paralel' açıklaması, 18 Nisan 2016 [Elektronik Kaynak]. // Cumhuriyet. – Erişim Modu: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/gediz-universitesinden-paralel-aciklamasi-517951#>. (Son Erişim: 23.03.2023).

¹⁸⁴ Kapatılan Zaman Gazetesi binası Bakırköy Adliyesi'ne ek hizmet binası oluyor, Ağustos 11, 2020 [Elektronik Kaynak]. // Hürriyet. – Erişim Modu: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kapatilan-zaman-gazetesi-binasi-bakirkoy-adliyesine-ek-hizmet-binasi-oluyor-41584215>. (Son Erişim: 23.03.2023).

Латинська Америка та Карибський басейн», який відбувся у жовтні 2009 р. в Стамбулі¹⁸⁵.

Другий форум відбувся у вересні 2010 р. в Анкарі під назвою «Економічна інтеграція, співробітництво та розвиток у Латинській Америці та Карибському басейні»¹⁸⁶. На другому форумі бразильська дослідниця Є. Лазару з FGV, що спеціалізується на вивченні турецько-бразильських відносин, виступила з доповіддю «Між Заходом та рештою: Туреччина та Бразилія як зростаючі сили в новому світовому порядку». Є. Лазару, яка тоді працювала у FGV в Ріо-де-Жанейро, пояснила, що посольство Туреччини в місті Бразилія шукало зацікавлених сторін у розвитку відносин Туреччини та Бразилії в усіх сферах діяльності¹⁸⁷. Перший «круглий стіл» Туреччина-Бразилія відбувся в березні 2012 року в Ріо-де-Жанейро та мав назву «Туреччина та Бразилія – нові сили в глобальному порядку?»¹⁸⁸.

Через рік після круглого столу, FGV організувала ділову поїздку до Стамбула для організації кількох ділових зустрічей та культурних подій. Проте дата запланованого візиту співпала із протестами в Гезі, і більшість заходів була скасована¹⁸⁹. Відтоді, паралельно з дипломатичними відносинами, також на академічному фронті, інтенсивність відносин була втрачена. З 2012 р. ні TASAM,

---

¹⁸⁵ 1. Türk - Latin Amerika ve Karayipler Forumu, 08 Ekim 2009 – 11 Ekim 2009 [Elektronik Kaynak]. // TASAM. – Erişim Modu: https://tasam.org/tr-TR/Etkinlik/36/1_turk_-_latin_amerika_ve_karayıpler_forumu. (Son Erişim: 23.03.2023).

¹⁸⁶ 2. Türk – Latin Amerika ve Karayipler Kongresi, 22 Eylül 2010 – 25 Eylül 2010 [Elektronik Kaynak]. // TASAM. – Erişim Modu: https://tasam.org/tr-TR/Etkinlik/1/2_turk_-_latin_amerika_ve_karayıpler_kongresi. (Son Erişim: 23.03.2023).

¹⁸⁷ Güzeldere E. (2018). – P. 164.

¹⁸⁸ Turkey and Brazil: New Powers in a Transforming Global Order? [Electronic Resource]. // TASAM. – Mode of Access: https://tasam.org/Files/Icerik/File/turkiye__brezilya_raporu_yayimlandi_92c35ba9-3ebb-452b-a9c0-5c85c85f0d2c.pdf. (Last access: 24.04.2023).

¹⁸⁹ Ibid.

ні FGV більше не проводили круглий стіл Туреччина-Бразилія. Однак на веб-сайті TASAM згадувалося про другий двосторонній круглий стіл, запланований на 2020 р., під назвою «Туреччина та Бразилія: зростаючі сили у мінливому світовому порядку», але подробиць щодо проведення даного заходу немає¹⁹⁰.

Не сприяла розвитку двосторонніх академічних відносин і криза спричинена всесвітньою пандемією COVID-19, коли обидві країни запровадили жорсткі ізоляціоністські обмеження.

Отже, активізація відносини культурних відносин припадає на поч. XXI ст., а свого піку досягла на поч. 10-х рр. XXI ст. Варто відмітити, що турецька культурна присутність у Бразилії представлена двома напрямками – офіційні органи державної влади та рух Ф. Гюлена, який виділився з першого напрямку. Неможливо й не зазначити, що активність руху Ф. Гюлена в культурному плані набагато інтенсивніша ніж владних дипломатичних структур в силу кращого фінансування. Культурна ж діяльність Бразилії у Туреччині скоріше символічна, адже в силу недостатнього фінансування, що на нашу думку, пов'язано в першу чергу з географічною віддаленістю.

---

¹⁹⁰ Türkiye - Brezilya Yuvarlak Masa Toplantısı – 2, “Türkiye ve Brezilya: Değişen Dünya Düzeninde Yükselen Güçler” [Elektronik Kaynak]. // TASAM – Erişim Modu: https://tasam.org/tr-TR/Etkinlik/557/turkiye_-_brezilya_yuvarlak_masa_toplantisi_-_2. (Son Erişim: 24.03.2023).

ВИСНОВКИ

Аналіз наукової літератури та джерельної бази дослідження дають змогу вирішити поставлені завдання.

Надано аналіз історіографії проблеми та джерелознавчого комплексу досліджуваної проблеми, що засвідчив їх типологічні та хронологічні характеристики. Турецько-бразильські відносини була предметом дослідження значної кількості дослідників, що відображено у численних наукових статтях та монографіях турецьких, бразильських та європейських істориків та експертів з міжнародних відносин. Джерела з цієї тематики поділяються на наступні групи: 1) документи, заяви та статистичні дані органів влади Туреччини та Бразилії; 2) документи та заяви міжнародних, турецьких та бразильських урядових, неурядових організацій та аналітичних центрів; 3) джерела персонального характеру; 4) соціальні мережі та ЗМІ. Досить значна кількість джерел містить інформацію про те, яким чином відбувалися становлення, розвиток та динаміка турецько-бразильських відносин.

Інтенсифікація двосторонніх політико-дипломатичних відносин почалася у кін. 1990-х рр. та пов'язана з утвердженням Туреччини та Бразилії в якості регіональних лідерів та з бажанням здійснювати багатополярну зовнішню політику. З'ясовано, що Туреччина та Бразилія активно цікавилася ядерною програмою Ірану, адже претендували на роль регіональних лідерів, чого не може бути без активної багатовекторної зовнішньої політики та чітких позицій з приводу всіх найважливіших ситуацій, що відбуваються у світі. Тегеранська декларація 17 травня 2010 р. стала лише невдалою спробою у світовій дипломатії т. зв. «нових держав», змінити існуючі правила на міжнародній арені, тобто діяти без санкції країн Заходу. Слідом за підписанням Тегеранської декларації 17 травня 2010 р. послідувала негативна реакція США, а згодом і всього міжнародного співтовариства представленого у МАГАТЕ, Раді безпеки ООН та Групі 5+1, які засудили вищезазначений документ. На нашу думку, можна стверджувати, що негативна реакція була зумовлена неузгодженням дій

Туреччини та Бразилії із міжнародним співтовариством, що призвело до подальшого виключення із обговорення даного питання.

Темпи зростання економік Туреччини та Бразилії у 2000-х рр. значно пришвидшилися, наслідком чого стала активна мультиполярна зовнішня політика. Основними причинами інтенсифікації двосторонніх відносин стала зростаюча необхідність у диверсифікації зовнішньоекономічних зносин в обох країнах в силу їх вищезазначеного економічного піднесення у 2000-х рр. Незважаючи на економічні успіхи обох країн, існував також ряд економічних проблем, а саме високий рівень корупції, політична нестабільність, високий рівень інфляції реалу та ліри, що призвело до ряду передкризових явищ. Відповідно рейтинги даних країн у категоріях «легкості ведення бізнесу» почали знижуватися. Причиною цих явищ, на нашу думку, є уповільнення загальних темпів розвитку у всьому світі, в результаті економічної кризи 2009 р. Варто зазначити, що важливим етапом розвитку двосторонніх відносин став 2010 р., адже обидві країни тоді займали спільну позицію щодо іранського ядерного питання, що окрім покращення політико-дипломатичних відносин, призвело й до інтенсифікації економічно-торгівельних контактів між країнами. Основними сферами крупних бразильських капіталовкладень до Туреччини є будівельна, машинобудівна та харчова промисловість, а турецький капітал у Бразилії зосереджений у хімічній та харчовій промисловості. Перші підприємства почали з'являтися на території обох країн у сер. 2000-х рр., а збільшення потоків інвестицій спостерігається після 2010 р., що відповідає вищезазначеній тенденції розвитку двосторонніх відносин. Окремо, на нашу думку, слід означити основні проблеми з якими стикаються підприємці: по-перше, це відсутність у відкритому доступі англійською мовою арбітражних законодавчо-процесуальних норм, по-друге, багаторівнева та мінлива податкова система, по-третє, застаріле протекціоністське законодавство.

Активізація відносин у сфері культури між країнами слідувала за інтенсифікацією політико-дипломатичних відносин на поч. XXI ст., а свого піку досягла на поч. 10-х рр. XXI ст., коли Туреччина та Бразилія співпрацювали з

міжнародною громадськістю з приводу вирішення іранського ядерного питання. Варто відмітити, що турецька культурна присутність у Бразилії представлена двома напрямками – офіційні суб'єкти владних повноважень та рух Ф. Гюлена, який виділився з першого напрямку. Неможливо й не зазначити, що активність руху Ф. Гюлена в культурному плані набагато інтенсивніша ніж владних дипломатичних структур, що пояснюється кращим фінансуванням та наявністю стійких та налагоджених контактів руху у політико-діловому секторі, завдяки чому саме структури руху Ф. Гюлена мають найбільшу у Бразилію мережу мовних шкіл та активні контакти з бразильськими мусульманськими федераціями. Культурна ж діяльність Бразилії у Туреччині скоріше символічна, адже в силу недостатнього фінансування, що на нашу думку, пов'язано в першу чергу з географічною віддаленістю, розгорнути активну діяльність вкрай складно, тому базис тримається на ентузіазмі осіб, які жили або навчалися у Бразилії або нечисельних мігрантів. У турецькій академічній діяльності, так само як і в культурній, у Бразилії яскраво проявляється дихотомія, адже окрім офіційних владних структур, ЗМІ та навчальних закладів, у Бразилії активно діяли і продовжують діяти організації тісно афілійовані з рухом Ф. Гюлена, що визнані терористичним на території Туреччини після невдалої спроби державного перевороту у липні 2016 р. На нашу думку, варто зауважити, що в більшості турецька академічна присутність у Бразилії представлена організаціями, що належать до руху Ф. Гюлена. Бразильська ж присутність у Туреччині представлена в основному державними закладами освіти, які укладають двосторонні договори з турецькими університетами, в першу чергу державної форми власності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

1. 2. Türk – Latin Amerika ve Karayipler Kongresi, 22 Eylül 2010 - 25 Eylül 2010 [Elektronik Kaynak]. // TASAM. – Erişim Modu: https://tasam.org/trTR/Etkinlik/1/2_turk__latin_amerika_ve_karayiplier_kongresi. (Son Erişim: 23.03.2023).
2. 22-05-2009-Discurso do Presidente da República, Luiz Inácio Lula da Silva, durante jantar oferecido pelo Presidente da Turquia, Abdullah Gül. [Recurso Eletrônico] // Biblioteca Presidência Da República – Modo de Acesso: <http://www.biblioteca.presidencia.gov.br/presidencia/ex-presidentes/luiz-inacio-lula-da-silva/discursos/2o-mandato/2009/22-05-2009-discurso-do-presidente-da-republica-luiz-inacio-lula-da-silva-durante-jantar-oferecido-pelo-presidente-da-turquia-abdullah-gul/view>. (Último acesso: 30.03.2023).
3. 160 anos de relações diplomáticas entre o Brasil e a Turquia [Recurso Eletrônico]. // Ministério das Relações Exteriores. – Modo de Acesso: https://www.gov.br/mre/pt-br/canais_atendimento/imprensa/notas-a-imprensa/160-anos-de-relacoes-diplomaticas-entre-o-brasil-e-a-turquia. (Último acesso: 24.04.2023).
4. Ahmet Davutoğlu, Celso Amorim. Giving Diplomacy a Chance, 26 May 2010 [Electronic Resource] // New York Times – Mode of Access: <https://www.nytimes.com/2010/05/27/opinion/27iht-eddavutoglu.html>. (Last access: 19.04.2023).
5. Amorim C. Teerã, Ramalá e Doha – memórias da política externa ativa e ativa / C. Amorim. – São Paulo: Saraiva, 2015. – P. 520.
6. Bağdatlı A. Brezilya'da İlk Müslümanlar Brezilya Seyahatnamesi / A. Bağdatlı. – Istanbul: Kitabevi, 2013. – S. 72.

7. Brazil, Turkey Among Top Decliners in Global Corruption Ranking, 27 January 2016 [Electronic Resource]. // Bloomberg. – Mode of Access: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-01-27/brazil-turkey-among-top-decliners>. (Last Access: 14.04.2023).
8. Brazil, Turkey rise most in 2015 Corruption Index, 27 January 2016 [Electronic Resource]. // United Press Institute. – Mode of Access: https://www.upi.com/Top_News/World-News/2016/01/27/Brazil-Turkey-rise-most-in-2015-Corruption. (Last Access: 14.04.2023).
9. Brezilyalı afetzedelerin yaraları sarıldı [Elektronik Kaynak]. // İHH İnsani Yardım Vakfı. – Erişim Modu: <https://ihh.org.tr/haber/brezilyali-afetzedelerin-yaralari-sarildi-873>. (Son Erişim: 23.04.2023).
10. Çağın Muhacirleri [Elektronik Kaynak]. // Twitter – Erişim Modu: https://twitter.com/cag_muhacir. (Son Erişim: 23.04.2023).
11. Can Gümüş: Anlatacak hikayesi olan herkes müzik yapabilir, 6 Kasım 2020. [Elektronik Kaynak]. // Gazete Sanat. – Erişim Modu: <https://www.gazetesanat.com/can-gumus-anlatacak-hikayesi-olan-herkes-muzik-yapabilir>. (Son Erişim: 24.03.2023).
12. CCBT [Recurso Eletrônico]. // Centro Cultural Brasil Turquia. – Modo de Acesso: <http://www.brasilturquia.com.br/ccbt-1393.html>. (Último acesso: 23.04.2023)
13. CCBT fecha as filiais em Belo Horizonte e Istanbul e muda de endereço em São Paulo, Brasília e no Rio de Janeiro, 22 Junho 2016 [Recurso Eletrônico]. // Centro Cultural Brasil Turquia. – Modo de Acesso: <http://www.brasilturquia.com.br/ccbt-fecha-as-filiais-em-belo-horizonte-e-istanbul-e-muda-de-endereco-em-%20so-paulo-brasilia-e-no-rio-de-janeiro-1365.html>. (Último acesso: 25.04.2023).
14. Corruption Perception Index 2015 [Electronic Resource]. // Transparency International. – Mode of Access: https://issuu.com/transparencyinternational/docs/2015_corruptionperceptionsindex_rep. (Last Access: 12.04.2023).

15. Declaração Conjunta – Brasil-Turquia: Uma Perspectiva Estratégica para uma Parceria Dinâmica. [Recurso Eletrônico] // Ministério das Relações Exteriores. – Modo de Acesso: https://www.gov.br/mre/pt-br/canais_atendimento/imprensa/notas-a-imprensa/declaracao-conjunta-brasil-turquia-uma-perspectiva-estrategica-para-uma-parceria-dinamica. (Último acesso: 22.04.2023).
16. Embaixada Ancara [Recurso Eletrônico]. // Ministério das Relações Exteriores. – Modo de Acesso: <https://www.gov.br/mre/pt-br/embaixada-ancara>. (Último acesso: 24.04.2023).
17. GDP Ranking [Electronic Resource]. // The World Bank. – Mode of Access: <https://datacatalog.worldbank.org/dataset/gdp-ranking>. (Last Access: 12.04.2023).
18. Gediz Üniversitesi'nden 'paralel' açıklaması, 18 Nisan 2016 [Elektronik Kaynak]. // Cumhuriyet. – Erişim Modu: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/gediz-universitesinden-paralel-aciklamasi-517951#>. (Son Erişim: 23.03.2023).
19. Global EM Investor - The Fragile Five, 5 August 2013 [Electronic Resource]. // The New York Times. – Mode of Access: <http://graphics8.nytimes.com/packages/pdf/business/MorganStanleyFragileFive.pdf>. (Last Access: 12.04.2023).
20. Global Opportunity Index. [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://milkeninstitute.org/reports/global-opportunity-index>. (Last Access: 15.04.2023).
21. Grupo De Cooperação Internacional De Universidades Brasileiras [Recurso Eletrônico]. – Modo de Acesso: <https://www.gcub.org.br>. (Último acesso: 25.04.2023).
22. Hedef ve Öncelikli Ülkeler [Elektronik Kaynak]. // T.C. Ticaret Bakanlığı. – Erişim Modu: <https://ticaret.gov.tr/ihracat/fuarlar/hedef-ulkeler>. (Last access: March 25, 2021).

23. Indicadores econômicos e comerciais [Recurso Eletrônico]. // Invest Export Brasil. – Modo de Acesso: <http://www.investexportbrasil.gov.br/indicadores-economicos-e-comerciais>. (Último acesso: 20.04.2023).
24. Jornal do Commercio, 2/11/1876. [Recurso Eletrônico]. – Modo de Acesso: http://memoria.bn.br/docreader/DocReader.aspx?bib=364568_06&pagfis=676. (Último acesso: 25.04.2023).
25. Kapatılan Zaman Gazetesi binasi Bakırköy Adliyesi'ne ek hizmet binası oluyor, Ağustos 11, 2020 [Elektronik Kaynak]. // Hürriyet. – Erişim Modu: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kapatilan-zaman-gazetesi-binasi-bakirkoy-adliyesine-ek-hizmet-binasi-oluyor-41584215>. (Son Erişim: 23.03.2023).
26. Klimasan [Electronic Resource]. // Metalfrio. – Mode of Access: <http://www.metalfrio.com.br/site/klimasan/en/producao/introducao/introducao.aspx>. (Last access: 21.04.2023).
27. Kordsa 4. kez Brezilya'nın En İyi İşverenleri Arasında [Elektronik Kaynak]. // Kordsa. – Erişim Modu: <https://www.kordsa.com/tr/yatirimci-iliskileri/detay/kordsa-4-kez-brezilyanin-en-iyi-isverenleri-arasinda/405/1964/0>. (Son Erişim: 19.04.2023).
28. LAMER [Elektronik Kaynak]. // Ankara Üniversitesi. – Erişim Modu: <http://latinamerika.ankara.edu.tr>. (Son Erişim: 21.03.2023).
29. Latin ve Kuzey Amerika Çalışmaları Tezli Yüksek Lisans Programı / Sosyal Bilimler Enstitüsü [Elektronik Kaynak]. // Orta Doğu Teknik Üniversitesi. – Erişim Modu: <https://program.metu.edu.tr/tr/latin-ve-kuzey-amerika-calismalari-tezli-yuksek-lisans-programi>. (Son Erişim: 22.03.2023).
30. Letter by Barack Obama to Lula da Silva by Barack Obama, 20 April 2010. [Electronic Resource] // Voltaire Network – Mode of Access: <https://www.voltairenet.org/article165719.html>. (Last access: 28.03. 2023).

31. Lula: Türkiye'yle ticaretimiz 1 milyar dolar, utanmalıyız, 22.05.2009. [Elektronik Kaynak] // Milliyet. – Erişim Modu: <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/lula-turkiye-yle-ticaretimiz-1-milyar-dolar-utanmaliyiz-1097525>. (Son Erişim: 31.03.2023).
32. MINTs (Mexico, Indonesia, Nigeria, Turkey) [Electronic Resource]. // Investopedia. – Mode of Access: <https://www.investopedia.com/terms/m/mints-mexico-indonesia-nigeria-turkey.asp>. (Last access: 20.04.2023).
- 33.No:4 - 16 Ocak 2006, Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Sayın Abdullah Gül'ün; Brezilya'ya Yapacağı Resmi Ziyaret hk. [Elektronik Kaynak] // T.C. Dışişleri Bakanlığı. – Erişim Modu: https://www.mfa.gov.tr/no_4---16-ocak-2006_-disisleri-bakani-ve-basbakan-yardimcisi-sayin-abdullah-gul_un_-brezilya_ya-yapacagi-resmi_ziyaret-hk_.tr.mfa. (Son Erişim: 21.04.2023).
34. Nuclear fuel declaration by Iran, Turkey and Brazil, 17 May 2010 [Electronic Resource] // BBC News – Mode of Access: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/8686728.stm. (Last access: 17.04.2023).
35. OECD Territorial review of Brazil [Electronic Resource]. – Mode of Access: https://www.oecd-ilibrary.org/urban-rural-and-regional-development/oecd-territorial-reviews-brazil_9789264123229-en. (Last access: 20.04.2023).
36. Orta Doğu Teknik Üniversitesi [Elektronik Kaynak]. – Erişim Modu: <https://www.metu.edu.tr/tr>. (Son Erişim: 22.03.2023).
37. Os 32 Mercados Prioritários para o Comércio Exterior Brasileiro segundo o PNE – TURQUIA [Recurso Eletrônico]. // Comex do Brasil. – Modo de Acesso: <https://www.comexdobrasil.com/os-32-mercados-prioritarios-para-o-comercio-exterior-brasileiro-segundo-o-pne-turquia/>. (Último acesso: 12.04.2023).
38. Peroxy Bahia Indústria Química [Recurso Eletrônico]. – Modo de Acesso: <http://www.peroxybahia.com>. (Último acesso: 22.04.2023).
39. Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol [Elektronik Kaynak]. // Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi. – Erişim Modu: <https://www.ankasam.org/author/mse/>. (Son Erişim: 21.03.2023).

40. República Da Türkiye Embaixada Da República Da Türkiye Em Brasília [Recurso Eletrônico]. – Modo de Acesso: <http://brasilia.emb.mfa.gov.tr/Mission>. (Último acesso: 24.04.2023).
41. Secretaria-Executiva da Câmara de Comércio Exterior, Resoluções E Outros Documentos [Recurso Eletrônico]. // Ministério da economia. – Modo de Acesso: <http://www.camex.gov.br/resolucoes-camex-e-outros-normativos>. (Último acesso: 12.04.2023).
42. Security Council. Resolution 1929, 9 June 2010. [Electronic Resource] // United Nations – Mode of Access: https://www.iaea.org/sites/default/files/unsc_res1929-2010.pdf. (Last access: 20.04. 2023).
43. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Latin ve Kuzey Amerika çalışmaları, Güz Dönemi Ders Listesi [Elektronik Kaynak]. // Orta Doğu Teknik Üniversitesi. – Erişim Modu: <http://lna.metu.edu.tr/tr/guz-donemi-ders-listesi>. (Son Erişim: 22.03.2023).
44. Sürdürülebilirlik Yaklaşımımız [Elektronik Kaynak]. // Anadolu Etap. – Erişim Modu: <https://www.anadoluetap.com/surdurulebilirlik>. (Son Erişim: 13.04.2023).
45. T.C. Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi [Elektronik Kaynak]. – Erişim Modu: <https://www.invest.gov.tr>. (Son Erişim: 25.03.2023).
46. The G-20. [Electronic Resource] – Mode of Access: <https://www.g20.org/about-the-g20.html>. (Last access: 21.04.2023).
47. The Levant Herald, 4/10/1876 [Electronic Resource] – Mode of Access: http://www.levantineheritage.com/newsp2.htm_ (Last access: 23.04.2023).
48. Türk - Latin Amerika ve Karayipler Forumu, 08 Ekim 2009 - 11 Ekim 2009 [Elektronik Kaynak]. // TASAM. – Erişim Modu: https://tasam.org/trTR/Etkinlik/36/1_turk__latin_amerika_ve_karayıpler_forumu. (Son Erişim: 23.03.2023).

49. Turkey and Brazil: New Powers in a Transforming Global Order? [Electronic Resource]. // TASAM. – Mode of Access: https://tasam.org/Files/Icerik/File/turkiye__brezilya_raporu_yayimlandi_92c35ba9-3ebb-452b-a9c0-5c85c85f0d2c.pdf. (Last access: 24.04.2023).
50. Türkiye - Brezilya İş Konseyi [Elektronik Kaynak]. // DEİK. – Erişim Modu: <https://www.deik.org.tr/turkiye-amerika-is-konseyleri-turkiye-brezilya-is-konseyi?pm=66&sm=raporlar>. (Son Erişim: 25.04.2023).
51. Türkiye - Brezilya Siyasi İlişkileri [Elektronik Kaynak]. // Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. – Erişim Modu: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-brezilya-siyasi-iliskileri.tr.mfa>. (Son Erişim: 23.04.2023).
52. Türkiye - Brezilya Yuvarlak Masa Toplantısı – 2, “Türkiye ve Brezilya: Değişen Dünya Düzeninde Yükselen Güçler” [Elektronik Kaynak]. // TASAM – Erişim Modu: https://tasam.org/tr-TR/Etkinlik/557/turkiye_-_brezilya_yuvarlak_masa_toplantisi_-_2. (Son Erişim: 24.03.2023).
53. Türkiye’de Brezilya kültürünü tanıtan tek kurum olma özelliğini taşıyan, Kadıköy’deki Brezilya Kültür Merkezi, Türkiye’de yaşayan Brezilya vatandaşları ile bu kültüre ilgi duyanların buluşma noktası... 29 Haziran - 5 Temmuz 2018 [Elektronik Kaynak]. // Gazete Kadıköy. – Erişim Modu: https://www.gazetekadikoy.com.tr/images/dosyalarim/944_sayipdf__e8707.pdf. (Son Erişim: 24.04.2023).
54. Türkiye’nin meyve devi olacak, 19 Eylül 2011 [Elektronik Kaynak]. // Vatan. – Erişim Modu: <http://www.gazetevatan.com/turkiye-nin-meyve-devi-olacak-400514-ekonomi/>. (Son Erişim: 31.03.2023).
55. U.S., Brazilian officials at odds over letter on Iranian uranium, May 28, 2010. [Electronic Resource] // Iran Focus – Mode of Access: <https://iranfocus.com/nuclear/20542-us-brazilian-officials-at-odds-over-letter-on-iranian-uranium>. (Last access: 30.03.2023).

56. United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, Brazil, 3-14 June 1992. [Electronic Resource] // United Nations. – Mode of Access: <https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992>. (Last access: 21.04.2023).
57. Uyarı: Görüntülemekte olduğunuz Kanun, TBMM Genel Kurulunda kabul edildiği halidir. Varsa daha sonra yapılan değişiklikleri içermemektedir. [Elektronik Kaynak] – // TBMM. – Erişim Modu: <https://www5.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5165.html>. (Son Erişim: 17.04.2023).
58. Votorantim Cimentos Türkiye [Elektronik Kaynak]. – Erişim Modu: <https://www.votorantimcimentos.com.tr/tr/şirketimiz>. (Son Erişim: 31.03.2023).
59. World Economic Outlook Database [Electronic Resource]. // International Monetary Fund. – Mode of Access: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2015/October>. (Last Access: 12.04.2023).

HAYKOBA JITEPATYPA

60. Clemesha A. Brazil: Newcomer to the Region [Electronic Resource] / A. Clemesha // The Mediterranean Region in a Multipolar World. - 2013. – P. 27-35. — Mode of Access: http://www.iai.it/sites/default/files/Mediterranean-paper_21.pdf. (Last access: 04.04.2023).
61. Eakin M. The Country of the Present, or Leaving the Future in the Past [Electronic Resource] / M. Eakin // University Press of Florida. – 2015. – P. 14. — Mode of Access: https://www.researchgate.net/publication/291728880_The_Country_of_the_Present_or_Leaving_the_Future_in_the_Past. (Last access: 11.04.2023).
62. Güzeldere E. Brazil-Turkey Relations – a role theoretical analysis of emerging powers / E. Güzeldere. – Brasilia: Fundação Alexandre de Gusmão, 2018. – P. 214.
63. Howlett-Martin P. Brazil: The Disputed Rise Of A Regional Power (2003-2015) / P. Howlett-Martin. – Paris: Editions L'Harmattan, 2015. – P. 334.
64. Kutlu M. Osmanlı İmparatorluğu-Latin Amerika: (başlangıç dönemi) [Elektronik Kaynak] / M. Kutlu. – Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2012. – S. 440. – Erişim Modu: <https://bit.ly/3n3m6ps>. (Son Erişim: 25.03.2023).
65. Lampreia L. Aposta em Teerã - O Acordo Nuclear Entre Brasil, Turquia e Irã / L. Lampreia – Brasilia: Objetiva, 2014. – P. 154.
66. Lazarou E. Brazil–Turkey Relations in the 2000s: Deconstructing Partnership between Emerging Powers [Electronic Resource] / E. Lazarou // Insight Turkey. – 2016. – Vol. 18, №. 1. – Mode of Access: <https://www.insightturkey.com/articles/brazilturkey-relations-in-the-2000s-deconstructing-partnership-between-emerging-powers>. (Last access: 31.03.2023).

67. Levaggi A. Turkey and Latin America: A New Horizon for a Strategic Relationship [Electronic Resource] / A. Levaggi // Perceptions. – 2013. – Vol. 18, № 4. – P. 99–116. – Mode of Access: http://sam.gov.tr/pdf/perceptions/VolumeXVIII/winter2013/Ariel_Levaggi.pdf. (Last Access: 15.04.2023).
68. Özkan M. Turkey–Brazil Involvement in Iranian Nuclear Issue: What Is the Big Deal? [Electronic Resource] / M. Özkan // Strategic Analysis. – 2011. – Vol. 35, №1 - Pp. 26-30. – Mode of Access: <http://surl.li/gthsp>. (Last access: 23.04.2023).
69. Robins P. Turkey’s ‘double gravity’ predicament: the foreign policy of a newly activist power [Electronic Resource]. / P. Robins // International Affairs. – 2013. Vol. 89, № 2. – P. 381–397. – Mode of Access: https://ciaotest.cc.columbia.edu/journals/riia/v89i2/f_0028333_23051.pdf (Last access: 22.04.2023).
70. Rosecrance R. The Rise of the Trading State: Commerce and Conquest in the Modern World [Electronic Resource]. / R. Rosecrance // American Journal of Sociology. – 1986. – Vol. 92, № 3. – P. 709-722.
71. Sochaczewski Goldfeld M. O Brasil, O Império Otomano e a Sociedade Internacional: Contrastes e Conexões (1850–1919) [Recurso Eletrônico] / M. Sochaczewski Goldfeld. – Brasília: Fundação Getulio Vargas, 2012. – P. 132. – Modo de Acesso: <https://bit.ly/3ZapQTz>. (Último acesso: 18.04.2023).
72. Temel M. XIX. ve XX. Yüzyılda Osmanlı – Latin Amerika İlişkileri [Recurso Eletrônico] / M. Temel. – Samsun: Nehir Yayınları, 2004. – S. 168. – Erişim Modu: <https://bit.ly/3JW8eXc>. (Son Erişim: 20.04.2023).
73. Temel M. XIX. ve XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı - Brezilya İlişkileri [Elektronik Kaynak] / M. Temel // Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. – 2002. – Vol. 19, No 2. – S. 168–189. – Erişim Modu: <https://bit.ly/3yYf1JF>. (Son Erişim: 21.04.2023).

74. Tuđtan M. Kültürel Deęiřkenlerin Dıř Politikadaki Yeri: İsmail Cem ve Ahmet Davutođlu. [Elektronik Kaynak] / M. Tuđtan // Uluslararası İliřkiler. – 2013. Vol. 13, № 49. – S. 3–24. – Eriřim Modu: <https://www.uidergisi.com.tr/source/49-1.pdf>. (Son Eriřim: 25.03.2023).